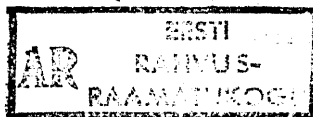

Spetsiaalne fond

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

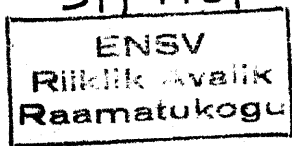
TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTAL, J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÖPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

SEITSMESTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1923

SP 1431

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

1927
KIRJANDUS-
RAAMATUKOGU

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1923

XVII AASTAKÄIK

№ 4

Martin Lipp kui ajaloo-uuriija.

8. märtsil suri Nõo kirikuõpetaja Martin Lipp. Martin Lipp oli üks ärkamisaja veteraanidest, kelle elutegevuses avaldus ärkamisaja tegelasi nii iseloomustav mitmekülgsus: elukutselt oli ta kirikuõpetaja, kuid samal ajal ka koolikirjanik ja kui paljude vaimulikkude kooliraamatute autor, luuletaja ja ajaloolane tuntud.

Inimesi peame nägema oludes ja tingimustes, sest ainult siis mõistame neid täiesti ja ainult siis hindame nende tegevust õieti. Raske on kadunu tööd mingisugusest suuremast vaatekohast vaadelda ja hinnata. Kahtlemata tundus kadunu tegevus nii mõneski suhtes teatud mõttes anakronismina, iseäranis kandis seda pitsatit tema luule, mil nii ilmselt ärkamisaja epigoonide luule iseloom; nii tunduv on selles lahtumine, loomevõime ja suurema loova isiku kultuuri puudus. Õnnelikum on kadunu töö olnud ajaloo-kirjanduse alal. Siin on tal kahtlemata teeneid.

Kirikuõpetaja ametit pidades on M. Lipp eesti kirjandust rikastanud töödega muudel aladel ja on tuntud suure arvu kooliraamatute, luuletustekogude, ajalooliste jne. kirjutuste ning uurimuste autorina. Meie huvi tema elutegevuse vastu on siin juhitud kõige pealt selles mõttes, mis ta ajaloolisel uurimisalal on ära teinud.

Eksitus oleks Lipus otsima minna meetodiliselt ajaloo uurimiseks ettevalmistatud ajaloolast, kes omandanud sellekohase hariduse ja sellekohased teaduslikud harjumused. Ka puuduvad Lipul niisugused suurepärased eeldused ajalooliseks uurimistööks, nagu need Villem Reimanil olnud. Kui viimase töovilja sel alal kandis avar pilk, sügav arusaamine, õige analüüs ja õnnelik süntees, siis puudub see Lipul. See ei tähenda siiski veel sugugi, et Lipu töö ajaloo alal väärtuseta on olnud. Kui Lipu loometegevust

ajaloo alal vaadelda, siis võime seal koguni teatud arenemist märgata.

Lipu huvi ajaloolisel uurimistegevusel on peaaegselt pööratud olnud kodumaa hariduse ja suguvõsade uurimise alale. Iseäranis viimasel ajal on tema tähelepanu peaaegselt seotud olnud genealoogilise uurimisega.

Lipu haridusajaloolistest teostest kõige pealt mainitav on tema „Kodumaa kiriku ja hariduse lugu“, millest esimene raamat: Katoliku kiriku ajast Rootsi aja lõpuni, ilmus Tartus 1895. a. ja teine raamat: Uuem aeg: Vene valitsuse algusest meie päevini, sellest esimene anne: Esimesed sada aastat Vene kotka varju all, Tartus 1898. a. ja teine anne: Meie aastasaja algusest kõige uuema ajani, Jurjevsi 1899.

Siis on Lipp Kose õpetaja H. Põld'i poolt tehtud Friedrich Oehninger'i teose tõlkele „Ristikoguduse ajalugu omas käekäigus läbi aastasadade“ lisa kirjutanud pealkirjaga: „Kodumaa kirik kristliku hariduse ja äratuse töös“ (see teos on ilmunud 1908. a.).

Siis on Lipu teosest „Kodumaa kiriku ja hariduse lugu“ Tallinnas 1898. a. kokkuvõtte pealkirjaga „Lühikene kodumaa kirikulugu“ ilmunud.

Nimetada tuleb ka, et Lipp puudutab kodumaa kiriku- ja hariduselugu juba 1892. a. Tallinnas ilmunud teoses „Kristliku kiriku lugu“.

Lipu töödest genealoogilise uurimise alal tuleb kõige tähtsamaks pidada tema „Masingite suguvõsa“. See teos on ilmunud Tartus 1907. a. Eesti Kirjanduse Seltsi toimetuste seerias nr. 3 all.

Peale „Masingite suguvõsa“ on Lipul veel valmis „Karelli suguvõsa ajalugu“, mis Pihlaka kätte Tallinnas kirjastada antud, kuid seni veel ei ole ilmunud. Muu seas kogus M. Lipp juba hulga aastate eest andmeid ka Laalandi suguvõsa kohta.¹⁾ Nagu ma kuulnud, on tal veel oma suguvõsa ajalugu teoksil olnud ja peale selle on ta kirjutanud isiklikke mälestusi, mis seni ilmunud.

Peale mainitud suuremate teoste on Lipul terve rida väiksemaid ettekandeid ja kirjutusi, mis siin-seal, kas teaduslikkudes ajakirjades või ajalehtedes on ilmunud. Ka neil kirjutustel ja ettekannetel on sagedasti sidet kodumaa ajalooaga. Kõiki neid nimetada on siin muidugi võimatu; mainiks neist ainult mõned, mis siin-seal Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamatutes (Sitzungsberichte der Gelehrten Est-

1) Viimased teated olen saanud hr. Joh. Veskiilt.

nischen Gesellschaft zu Dorpat) silma on puutunud. 1889. a. kohta käivas aastaraamatus leidub lühikene ülevaade liivlastest „Die Liven“ (Liivlased) Soome uurija Väinö Voionmaa kirjutuse järele „Hämeen Sanomat'es“; 1896. a. kohta käivas — „Ueber die Kirchen-Inschrift zu Carmel“ (Kiriku pealkirjast Kaarmas) ja „Ueber Rossinius“ (Rossiniusest); 1900. a. kohta käivas — „Alte estnische Namen in den Revelschen Archiven“ (Vanad Eesti nimed Tallinna arhiivides). Üsna huvitava lisa Torma-Lohusoo õpetaja J. G. Eiseni tegevusele leiame Lipu kirjutuses 1905. a. kohta käivas aastaraamatus pealkirja all „Das Gartenbuch von Pastor J. G. Eisen“ (Õpetaja J. G. Eiseni aiaraamat). Peale selle puutuvad silma veel mitmed teised kirjutused, millel võrdlemisi väikene tähtsus kodumaa ajaloo uurimisel ja mida seepärast siin ka nimetama ei hakka. Olgu ainult tähendatud, et Lipp sagedasti sellekohase soome literatuuri najal mõnest tähtsamast kultuuriloolisest sündmusest Soomes Õpetatud Eesti Seltsis on kõneldud.

Nüüd läheme mõnerealisele Lipu suuremate kirjutuste iseloomustamisele.

Mõnevõrra tuleb tunnustada Lipu teeneid muidugi kodumaa kiriku- ja hariduseloos uurimise alal. Autor on suure usinusega ja huviga jälginud sellekohast Balti saksa teaduslikku kirjandust või on ta jälle teistsuguse iseloomuga uurimistöödest välja valinud need teated jne., mis kodumaa kiriku- ja hariduselu puudutavad. Muidugi on tundud ta sellel alal kõiki eestikeelseid kirjutusi ja koguni soomekeelseidki; näit. on talle tuttavad olnud praeguse Turu ülikooli rektori A. H. Wirkkuse „Itämeren suomalaiset itsenäisyytensä aikana“. Selle peale vaatamata, et autoril võrdlemisi suur kirjanduse tundmine on olnud, ei ole tema suuremast teosest: „Kodumaa kiriku- ja hariduselu“ korrapärasest uurimusest, koguni mitte ülevaadetki meie kiriku- ja hariduseloost kujunenud. Sellest on saanud võrdlemisi kehvapärane kompilatsioon, mis sisult ja konstruktsioonilt võrdlemisi kirju ja segane. Puuduvad kindlad juhtivad, läbi töö ulatuvad põhijooned. Ka kui käsiraamatut on teda õige raske tarvitada ebatäpsuste jne. tõttu. Kuid lugedes seda raamatut puutume siin-seal õige huvitavate üksikasjadega kokku meie kiriku- ja hariduseloos ja meil on sellega kergem neid üksikasju sellekohases teaduslikus kirjanduses Lipu teose abiga jälgida või arhiividest lisa-ainet otsima minna.

Ka ei ole ulatuvamat väärtust ülalmainitud Oehningeri „Ristikoguduse ajaloo“ lisana äratrükitud ülevaatel

„Kodumaa kirik kristliku hariduse ja äratuse töös“. Ülevaade täieneb hariduseloosse puutuvate faktidega algades usupuhastuse-ajast, kuid ka sel ei ole suurt tähtsust peale M. Kampmanni „Eesti kirjanduse peajoonte“ ja teiste teoste ilmumist, mis osa Lipu poolt esitatud sündmuste jne. rida kaugelt täielikumalt ja sügavamalt puudutavad. Mõnevõrra tähendust on veel puht-kirikulooliste andmete mainimisel. Kuid ka siin puutub silma autori pealiskaudsus sündmustest ja isikutest arusaamisel. Lipul puudub tugev ajaloolase pilk, analüüs on nõrk ja süntees mannetu ning sagedasti mõttetu. Iseäranis veidralt paistab selles, nagu teisteski autori teostes, silma liiga ohtralt ja summeerivalt käiv otsus ühest ja teisest isikust: kallis mees, kallimeelne mees. Need ütlused on pealiskaudsed ning vesised ja ei jätku neist ütlustest, et üht või teist ajaloolist isikut tõepoolest hinnata. Koguni nõrk on Lipp ka poliitilise ja sotsiaalse ajaloo sündmuste vaatlemisel; siin ei suuda ta kuidagi õiget sihti leida ja õigeid iseloomulisi põhijooni kindlaks määrata; ka faktides enestes eksib ta või mõistab neid puudulikult.

Kahtlemata on aga Lipp oma nime meie ajaloolises uurimuses jäädavaks teinud genealoogiliste uurimustega. Siin on Lipp näidanud, mis ta suure töö ja hoolega on suutnud valmis saada. Pealegi ei ole tal sel alal seni Eestis võistlejat, nii et meie teda Eestis genealoogilise uurimise alustajaks ja isaks võime nimetada.

Genealoogilisel uurimisalal ei ole Lipp enam nii sihitult ümberkobav kui oma kiriku- ja hariduseloos, vaid tal on siin kindlam kava ja kindlamad sihtjooned silmi ees. Ja seda kava on ta täitnud äärmise energiaga. Töö genealoogilisel uurimisalal on Lipult viimastel aegadel tema õpetajatöö kõrval nähtavasti pea-energia nõudnud. Kuidas Lipp on eesti suguvõsade uurimist mõistnud, see selgub tema sellekohasest kirjutusest kuukirjas „Eesti Kirjandus“ 1909: „Eesti suguvõsade uurimine“, kus autor on ära tähendanud uurimisvälja, uurimis-ajajärgud, otstarbe, sihid, abinõud ja allikad.

Tähtsaks peab Lipp nende perekondade ajalugu, kes meie kodumaal haridustööd on teinud ja kelle töödest järeltulevatel põlvedel kasu on olnud; neid perekondi peab ta kodumaa ajaloolisteks perekondadeks. Edasi arvab ta, et ei ole sugugi tähtis, et nende perekondade liikmed iga kord suures ja kõrges auametis oleksid olnud; nii näit. olevat vanemal ajal kirikuõpetaja ja kõstri ametis nii mõnigi mees oma nime Eesti hariduseloos jäädvustanud. Siis edasi

kannab Lipu uurimishuvi sel alal kindel isamaaline-rahvuslik siht. Samas kirjutuses ütleb ta: „Meie kodumaal on tähtsaid perekondi olnud, keda võõraks peeti ja kes meie omad olid. Siin on perekondi olnud, kes meie väikese maa kohta ajaloolisteks on saanud ja kelle kätki ometi vaeses eesti talutares on seisnud, kes eesti kannust olid välja võrsunud.“

Käies nende juhtmõtete järele on Lipp uurimise aluseks võtnud Masingite suguvõsa, ja nagu ma olen maininud, on ta kirjutanud ka Karelli suguvõsa ajaloo. Et Lipp uurimisobjektiks just Masingite suguvõsa on võtnud, seda peame õieti õnnestanud valikuks pidama. — Kahtlemata on Masingite suguvõsal iseäranis vanemal ajal meie hariduseloos õige suuri teeneid ja eeskätt tuleb siin muidugi mainida kuulsat eesti kirjameest, keeleteadurit ja eesti mõtte esivõttelejat Otto Vilhelm Masingit ja osalt ka piiblitöö kirjutajat Karl Johannes Masingit.

Masingi suguvõsa liikmetest paistab gigandina silma just esimene oma suurejooneliste vaimuannete, paljudele Masingitele omase äärmise töökusega ja kõige pealt oma äärmise visaduse ja kõlblise isikuga. Oma tööga Eesti hariduseloos alal on Otto Vilhelm Masing väsimata teemurdja ja prohvetlikult kaugelenägev olnud. Tal on olnud eesti rahva ja keele suhtes osalt samad püüded, mis eesti rahva tegelastele ideaaliks on olnud ärkamisajast peale. Ta on nõudnud rahva keelt koolis ja kohtus, rahva keeles ülikoolis usuteaduse professorit. Ta ise oli valmis Tartu ülikooli usuteaduskonnas eesti keeles epistleid, evangeeliume seletama ja rahvalikku dogmaatikat ja moraali samas keeles õpetama. Kuid see jäi sakslaste vastutuleku puudusel ära. Oma nime on Otto Villem Masing eesti kultuuriloos jäädvustanud veel „Marahva Näddalalehhe“ väljaandmisega (hakkas ilmuma a. 1821). Peale selle on Masingil veel palju teisi teeneid, mida kõiki siin ruumi puudusel puudutama ei hakka. Peale Otto Villem Masingi on veel nii mitu ja mitu Masingit, kes kirikuõpetajana või kõstrina meie rahva vaimlises arenemises teataval viisil kaasa mõjumas on olnud. Olgu nimetatud, et üks Masingitest, ja nimelt Leonhard Masing, praegu Tartu ülikooli õppejõuks slaavi filoloogia alal on. Nii on siis Masingite suguvõsa aegapidi õige suureks kasvanud. Osa temast leidub veel eesti talutaredes, kust see tõug on välja võrsunud, osa jälle on muulaste hulka ära kadunud.

Igatahes on Lipp Masingite suguvõsa uurimisega tänuväärt töö eesti ajaloo uurimise alal ära teinud ja eriti

rikastanud kodumaa hariduseloole lehekülgi. Kuid Masingite ajaloo uurimise tähtsus ei piirdu mitte üksi hariduselooga, vaid see annab esemeid ka meie ajaloo teistele aladele; näituseks puudutab ta rahva ühiskondlikku seisukorda vanemal ajal, ja eriti huvitav seepoolest on peatükk „Masingite priiuse protsess“, mis käsitab Kaiavere Masingite võitlust parun Roseniga, kes Masingitelt tahtis priiuse ära võtta, kuid missugune protsess Masingite kasuks lõppes. Ka on Masingite perekonna lood huvitavad eestlaste ja sakslaste rahvusliku vahekorra suhtes ning annavad näiteid ka sellest, kuidas võõras ollus, peaaesjalikult siinne saksa element, värske ja eluvõimsa talupoeg-rahva läbi tubleid jõudusid lisaks sai ja kuidas sagedasti kergesti see, mis talutarest kõrgemale võrsus, eesti rahvusele kaotsi läks.

Nagu kõigest sellest selgub, on sarnastel suguvõsa ajalugudel, nagu Masingite oma, meie ajaloo uurimise seisukohast üsna suur tähtsus ja ei või selle peale sugugi kui kitsa ja ajalooliselt tähtsusetu ajaviite peale vaadata.

Et genealoogiline uurimine suurte raskustega seotud, kes võib selles kahelda. Säärane uurimine nõuab õige palju aega ja kannatust, iseäranis veel siis, kui sugukond mitmeharuline ning üle maa laiali pillatud ja kui osa sugukonna liikmeid võõrsile on veerenud. Ei jätku kiriku-, perekonna-arhiividest, lisa tuleb linna- jne. arhiividest otsida ja iseenesestki mõista appi võtta sugukondade traditsioonid ja teated, mis sugukonnast trükkis ilmunud. Lipu teos „Masingite suguvõsa“ on selge tunnistus sellest, missugust püsivust seesugune uurimine uurijalt nõuab. Asjata oleks siin kõnelda töö varjukülgedest (neid on tõesti olemas), sest positiivsed omadused kaaluvad need üles.

Järjelikult oleme Lipuga kaotanud ajaloo uurimise alal viljaka ja positiivse töölise, kellelt veel mõndagi väärtuslikku võisime oodata. Ta ei suuda vaimuannete, ajaloolise arusaamise ja ainesse tungimisega Villem Reimani võistelda. Villem Reimanil olid avatud suurejoonelisemad uurija väljavaated ja avaramad ning ulatavamad perspektiivid. Villem Reiman nägi sidet ja juhtivaid ideesid ka laias ja suures. Kuid väiksematel ja enam piiratud aladel on Martin Lipp täiesti positiivsete tagajärgedega töötanud. Seepärast on meil küll tõsine põhjus kurbust tunda, et üks hoolsatest ja viljakatest töötegijatest eesti ajaloo uurimise alalt on lahkunud.

H. Sepp.

Läti Hendriku kroonika kriitika.

1343. a. sündmused Harjus, nende välised ning sisemised põhjused.

1.

Saksa ordu ettevalmistused.

Saksilaste üks tähtsamaist poliitilistest püüetest 12. aastasaja lõpul ja 13. aastasaja alul oli: Daani, üldse skandinaavlaste võimu piiramine, nende hegemoonia kitsendamine nii merel kui maal. Baltiasse asunud saks(i)lased ei võinud kuidagi leppida Daani mõjuga Eestis, pealegi selle mõju levimisega. Me nägime, määrase ägedusega astuti samme Riias, et nurja ajada Daani-Eesti lähenemist a. 1206 Daani kuninga ning peapiiskopi maandumisel Saaremaale!¹⁾

Kui a. 1219 Daani kuningas Valdemar II tõeliselt suure osa mandri eestlaste lahkkel vahelsobitusel asus Tallinnasse, kaotasid balti sakslased tasakaalu ning ei jätnud midagi tegemata, et Daanit Tallinnast jälle loobuma sundida. Ära kasutades Daani ja Saaremaa vastolu võistlusel merekauba-teil ning Daani-Saare konflikti, mis tekkis daanlaste võimu asumisega Tallinna, — sai piiskopp Albert saarlasi oma liitlaseks. Saarlaste ning nende politika pooldajate kaudu mandril õhutasid balti sakslased Tallinnas daanlaste vastu mässu, mis a. 1221 lausa lõkkele löi, kuid üldse ebaõnnestus (24.7).

Daani politika, kuninga Valdemar II politika sihiks oli eriti a. 1219 Tallinna asumisega luua Eestis Daani mõju-piirkonnas olevat, kuid muidu rippumatut eesti kirikuriiki. H. Schjõth²⁾ tõendab a. 1219 sündmuste kohta nähtavasti temalt tarvitatud daani allikate põhjal: „Angeblich beabsichtigte er (Waldemar II) in Estland ein von Riga unabhängiges Bistum zu stiften.“

Sellepärast on arusaadav, et Valdemar II Tallinnasse asumisel Eestile määras erilipu, tunnuseks, et ta Eestit ei ihalda täiesti Daani külge liita, vaid Eestile iseolemise tagab. Arusaadav on ka, mispärast Valdemar Tallinnasse ilmumisel määras Eesti tarvis oma eripiiskopi ning laskis veriselt eest ära koristada Riiga seotud „Eesti piiskopi“ Theodorichi, kes oli tulnud daanlastega ühes Tallinnasse.

Kuid nii balti sakslaste kui Saksimaa saksilaste ühistöö Daani võimu kõrvaldamiseks Eesti alalt ei lakanud

1) Vaata selleks Lembitu välispolitiika E. Kirj. 1921, lk. 354—358.

2) H. Schjõth, Der german. Norden. Helmolt, Weltgeschichte 6, lk. 36.

hetkekski. A. 1228 kihutasid nad daanlasi Tallinnast minema. Paavsti toetusel ja Alna Balduini ägedamal kaasabil sai Daani Tallinna ning Eesti mandriosad Stenby lepingu põhjal a. 1238 jälle kätte. Ent sellele lepingule jõuti väga visalt: oli tarvis Daani kuninga mereväe demonstratsiooni Tallinna all ning paavsti kurjustavat ähvardust, et Saksa ordu sundida loobuma Tallinnast ning leppima Daani võimuga Eesti alal. Kuid õige palju saksa (ordu) vasalle, kes ordu 10-aastase valitsuse ajal siin eestlastelt maad „üle võtnud“, jäid Daani võimu-piirkonda.

Saksa soost vasallide ja Daani piiskopi vahel Harjus-Virus pidi vahekorid teravaks minema, sest saksa rüütlid, eriti Virus, ei tahtnud nüüd leppida, et keegi Daani ülem võiks nende õigusi kitsendada, end segada eestlaste ja nende vahele. Kui uus daani piiskopp Thorkill oktoobril 1240 Tallinnasse ilmus, ei olnud ta vastuvõtt vist küll lahke saksa rüütlite poolt. Kõige vähem meeldis neile Daani kuninga käsk: kümnes osa eestlastelt saadud kümnisest — uue piiskopi kasuks ära anda.

A. 1242 ongi rüütlid Daani valitsuse niikaugele saanud, et kõik need maksukoormad eestlaste kaela veeretatakse. Saksa rüütlid nõuavad nimelt, et maksud seatagu Tartu piiskopkonna moodu (kust Viru saksa rüütlid suuremalt osalt pärit). Eestlaste maksud Tartu piiskopkonnas olid aga määratu palju suuremad kui Daani mõju-piirkonnas (v. Brevern, op. cit. lk. 296).

Stenby lepingu põhjal jäi (ordu) sakslastele suur hulk eesõigusi Eesti-Daani alal ning jäi ordule täiesti Järva-maa. Ordu jalad olid sellega sees Daanigi võimupiiris: Järvast, Paidest oli ordul kerge urgitseda nii Harjus kui Virus daanlaste vastu. Ordu ei valinud abinõusid; me tunneme selleks ordu liiga hästi: salasepitsused, intriigid, äraostmised, provokatsioonid olid ta tavalised abinõud. Daani tegi ordule töö kergeks, sest kui Valdemar II a. 1241 varises surmale, sattusid Daanis valitsema nõrgad võimukandjad. Ordu võim aga kasvas.

Stenby lepingu eel käis Balti ordu ühendamise Preisi saksa orduga: nüüd sihiti saksa võimu sihikindlalt ühest kohast, suure jõuavaldusega, milleks paavstid oma tuge ei keelanud, sest kirikule tuli siit suuri sissetulekuid.

Daani politika püüet, luua Eesti alal Daani hegemoonia alale kuuluvat, muidu aga õige rippumatut riiklikku üksust, nägime teostamas a. 1219.

Veel kord katsus Daani kuningas Eerik a. 1303 Valdemar II plaani täide viia. Ta andis Eesti alad oma

vennale Christophile, laialise vabadusega ning vähese rippuvusega keskvalitsusest¹⁾

Niisugune iseseisev riiklus Daani mõju-piirkonnas Eesti alal ei võinud sakslastele kuidagi meeldida. Sakslastel oli põhjust arvamiseks, et Christoph Eestis Rootsi abiga omale iseseisvuse loob. Daani nõrkuse tõttu olid Daani vasallid aegsasti sobitamas Rootsiga toetuse pärast Saksa ordu vastu (Rutenberg, Seraphim).

Muidugi pani see Daani-Rootsi koostöö võimalus sakslasi ja ordusõpru Daani-Eesti alal kihama.

A. 1304 kutsutakse Tartu kokku kõik Saksa ordu ja piiskopi vasallid ning ordu sõbrad Daani alalt ja jõutakse ühisele lepingule, s. t. töökavale Daani-Eesti iseseisvuse vastu. See Tartu leping oli sihitud eestlaste ning daanlaste ordu mõju alt vabanemise katse vastu.²⁾

Daani asevalitseja Johan Saxeson Tallinnas, selles lepingus õigusega nähes hädaohtu Daani suvereniteedile, hoiatab ordut ning oma ordusõbralisi vasalle, „sest olevat hädaohtlik riigikorrale, kui aadel lepinguid sobitab võõraste ilma valitsuse teadmata“ (Hiärn).

See aristokraatide leping Tartus, sihitud Daani võimu vastu Eestis, pidi eriti erutama Daani vasalle eesti tõust ning kogu eestlust, keda muidugi toetamata ei saanud jätta daanlased, seda enam, et Saksa ordu piirkonnas, eriti Järvas, eestlaste seisukord väga raskenes ning nälg oma kohutavat nägu hakkas näitama.³⁾

See erutus eestlaste keskel ei jäänud sakslastele muidugi mitte teadmatuks. A. 1306 asuvad endised lepinglased uuesti koosolekule (maapäevale) Rakveres, Daani asevalitseja keelust hoolimata. Töötatakse välja erilised karedad karistused eestlaste vastu. Inetu tulirauaproov pannakse uuesti maksma. „Sellega oli iga eestlase elu antud iga sakslase meelevalle alla (Rutenberg, lk. 273).

* * *

1) Aastal 1329 katsub Daani kuningas Eerik VI veelgi kord õnne iseseisva hertsogiriigi loomisega Eestis. Ta annetab Eesti alad hertsog Perter Porsele igaveseks ajaks ning käsib üle anda Eesti provintsi Porsele; kuid üleandi ei sünni mitte, sest Eerik sureb 1332 ning Daanis algab uuesti sisemine käärimine ning väline jõuetus (Richter).

2) Hiärn ütleb: lepiti kokku „nii sisemise kui ka välise vaenlase vastu“ ning „vastistutatud ristiusu kaitseks“.

3) Määrased rasked olud Eestis ordu all valitsesid peale a. 1300, kuidas nälg siin laastas, sellest laseme jutustada Rennerit ja Hochmeister'i kroonikat (Höhlbaum: Joh. Renners livl. Historien, 2. Beiage):

„Anno 1315 oli suur häda Liivimaal määrast enne siin ei ole nähtud. Sellest tahan ma mõnda nähtust, nagu siin

Saksa ordu võim ning ettevõtlikkus tõusis veel enam, kui ordu jõud ristisõdade väljalt Väike-Aasiast lahkusid ning 1309. a. lõplikult Preisi asusid: „Vankumata kindlusega oli nendes sündmustes ette näidatud suund, milles ordu püüid seisis: säilitada ning kaitsta oma huvisid ning iseseisvust; jättes kõik püüded, mis seisid väljaspool ordu kasuala, koondas ta kõik oma jõud Balti rannule, et istutada sügavamale siin saksa kombeid ning elu, vankumata ühenduses saksa riigiga. . .“ (Schlözer, Seraphim).

Daanlastest lahti saada oli ordul võimalik, kui ta Daanile olemasolu Eesti alal raskeks tegi, temale näidates, et ta ilma ordu sõjalise jõuta Eestis ei suuda oma võimu alal hoida ega oma huvisid küllalt tähtsalt kaitsta.

Ordu avatles selleks otstarbeks a. 1267 ja 1268 novgorodlasi daanlaste vastu sõdima, novgorodlastele kahekordse saatkonna kaudu vandega tõotades, et ta ordu Daanile abi ei anna ega üldse end sega Novgorodi-Daani sõjasse. Nagu pärast näeme, sundisid olud ordu daanlasi väga südikalt toetama ning vandest hoolimata novgorodlasi kimbutama.

Paavstide poolt ei olnud ordul midagi karta. Paavstitoilil valitses kõige jälgim korrupsioon. Eriti oli paavst

---

sündinud, jutustada. Üks naine lõi surnuks oma lapse ning sõi teda oma mehega, „was eine bedrowede spise“. Palju neist, kes üles poodi (so gehangen weren), võtsid vaesed inimesed maha ja söid. Paljud surid nälga ja maeti siis suurtesse kaevikutesse; neist varastati mõned ja söödi. Ühel mehel oli kaks last, aga ei olnud leiba ega muud, millega neid toita; siis lõi ta oma naisega need lapsed surnuks ja sõi neid. Et nalg tuli, siis tahtis mees ka oma naise tappa, et teda süüa; see sai aru ning jooksis ära. Kui vogtile sellest teatati, laskis ta mehe kinni võtta ja ära põletada. Ühel teisel isal oli 4 last ja ei midagi süüa; ta pani lapsed majja, süütas põlema ja lapsed sees said hukka. Eestis on küla nimega Pugget; seal elas üks vaene mees ühe pojaga. Poeg nõndis isalt leiba; isa vastas, kust võtta leiba — ei olevat eneselgi; siis võttis poeg kirve ning lõi isa surnuks. Selle eest löödi temal pea maha. Palju inimesi suri nälga, ning lamasid kaua (surnukehad); neid söödi siiski ilma soola ja leivata. On lugeda, et Jerusalemmas üks naine sõi oma lapse, aga hädaga juhtus siin palju enam.

Kuskilt vilja saada ei olnud, ja kes tahtis saada, pidi maksma 18 marka sältisest (vor de last). Vaestel inimestel ei olnud raha, sellepärast pidid nad nälga surema.“

Hiärn Monumenta Livoniae Antiquae I lk. 147 ütleb, et Pugget oli küla J ä r v a m a a l.

Inimeste söömine nälja käes on seletatav sellega, et nalg inimesed nii ära kurnab, et nad mõistuse kaotavad (delirium ex inanitione), hullustusse satuvad ning siis ei tea, mis nad teevad. Nii sündis see ka meie ajal Venes.

Ma analüüseerin seda näljadokumentü ja tema üksikuid andmeid nälja põhjustest kriitiliselt edaspidi.

Joannes XX, kes 1334. a. suri, kõige peale valmis, kui temale aga maksti: ordu kulutas paavstile õige rohkesti kuld-dukateid, mis ta elanikkudelt välja pressis.

Piiskopp Riias oli selle tõttu ordu vastu võimetu. A. 1305 ostis ordu ülekohtuste konksude abil Dünamünde kloostri ära ning asutas kloostri asemele endale sõjalise toekoha, kust ta Riia linna ähvardas. Riia linn Hansa lülina ei tahtnud ordule kuidagi alistuda. A. 1329 tungis ordu Riia kallale — ning sundis Riia alla. „Riia peapiiskopp oli alandatud, piiskopid ning doomkapitul painutasid end ordu võimu alla ja rikas ning võimus Riia linn lamas Liivi ordumeistri jalgel“ (Rutenberg).

Riia allavandumisega oli ordu Väina kallastel kindel; nüüd võis ta Tallinna sihis töötama hakata. Tallinna oli vahepeal väga jõukaks linnaks saanud. Riia jäi kaubateel nõrgaks alatiste ordu-piiskopi - linna omavaheliste kodusõdade tõttu. Sellest sai kasu Tallinna. Tallinnat toetasid novgorodlased, daanlased, rootslased, asutades sinna oma suured kaubaladud. Ordule ei jäänud Tallinna rikkus kahe silma vahele: mõlemad tähtsad Balti kaubalinnad pidid saama ordu võimkonda, pidid jagama ordule oma rikkusest. Selleks oli tarvis kõrvaldada daanlased Tallinnast ja ära hävitada eestlased, kes daani võimkonda toetasid ning oma vabadusega ka teisi eestlasi üles ässitasid.

Saksa-Balti ordu, valmistades end ette viimasele hobile Daani vastu Eestis, aimas muidugi, et see ei lähe ilma vapustusteta, ilma raskusteta ning välispoliitiliste sekeldusteta. Ordu oli jaksanud luua endale liiga palju vastaseid nii sisemaal pärisrahvaste keskel kui ka väljaspool, kus nimelt pägulased Baltiast, eriti ka Eestist, kihutustööd tegemata ei jätnud vihatud, vabaduseriisuja Saksa ordu vastu.

Ordu kindlustas end välisüllatuste vastu soodsate lepingutega: L e e d u selle-aegne suur võim tehti kahjutuks ordule kasuliku lepinguga: „Peale selle kui Monheim'i rusikas Riia linna alla sundinud, ei ilmunud leedulased enam Liivimaale¹⁾); enamgi — a. 1338 tegi ordu vormliku rahulepingu ühelt poolt Riiaga ja teiselt poolt Gedimin'iga ja Vitebski ning Polotski suurvürstidega, mis ülisuuresti elustas kauplemist ning läbikäimist“ (Seraphim).

---

1) Seni olid leedulased Riia linna kui ka Riia piiskopi liitlastena ordumehi õige sageli kimbutanud.

Isegi Novgorodiga, ordu endise tugeva vastasega, oli ordu teinud kaitselepingu a. 1320 (?).¹⁾ Novgorod oli häda sunnil selle sammu astunud, sest teda kimbutasid nii Leedu kui eriti Tatari khaani agendid Moskva ning Tveri slaavi vürstid, kes talle hingerahu ei annud ja Novgorodi vabadusi ihkasid ära hävitada.

Novgorodi ja Leedut teineteise vastu ässitades halvas ordu neid mõlemaid ning vabanes sellega ajutiselt kahest tugevast vaenlasest. Ordu käed olid nüüd vabad teotsemiseks Daani-Eesti vastu.

Oma võimu ei kindlustanud ordu üksi lepingutega, välissobitustega, vaid kindlustas end selle sõna tõsisel mõttes sisemaal kantside ehitustega. Nagu meie ajal sõja ettevalmistuseks suurtükke ning muud varustust muretsetakse, nii oli tolle aja sõjaliseks kaitseks tarvis kantselusse, pealegi sisemise vaenlase vastu. Ordu ehitas eriti Eesti maa-alal virgasti lossel, milleks käsutati pärismaalasi resp. eestlasi. Me võime arvata, määrane raske koorem see oli eestlastele ka siis, kui Riimkroonika seda eriti ei tõendaks. Nagu tähendatud, okupeerisid Daani võimu vastased vasallid kõik kindlamad kohad ka Daani-Eesti alal a. 1304 peale. Tekkisid Vigala, Sangaste, Vastseliina, Rannu lossid (1291—1300). Uus-Pärnu agul muudeti a. 1294 kindluseks, „damit sie in dem einheimischen Tumult um so sicherer vor Gewalt sein konnten“ (Hiärn). Padise kloostrile, mis toodud Riias — Dünamündest ordu kavaluste abil Padisesse, ehitatakse müür 3 jalga paksuti ning 4 jalga kõrguti. Tallinnagi tunneb liginevat hädaohtu ning ehitab müüri ümber linna.

Need on vaid mõningad kindlusemüüridest, mis ehitati tol ajal Eesti alal: daanlaste ning eestlaste sissepiiramise vöö tõmmati koomale, lõõg sikutatakse tugevamini daanlaste ja eestlaste kaela ümber! Seraphim on seda ordu kavakindlat ammuaegset püüdu Tallinna vallutamiseks õieti märganud, kuigi ta „kavala“ ajaloolasena ordu ülistajana asju vähem otsekohe valgustab, kui ridade vahel mõista annab: „Kui Valdemar IV Atterdag Daani troonile asus... võtsid plaanid Eestimaa võõrandamiseks uut hoogu. Juba 1333. a. oli selle vanem vend Otto Valdemari nõusolekul oma väimehele Ludvigile Brandenburgist oma õe Margarethe kaasvarana üle annud. Selle tõttu olid Eestimaa vasallid lausa mässama hakanud... kuna vasallid

---

1) Seraphim; Kostomarov, Сѣверорусскія народоправства С. П. Б. 1886.

abi pärast Rootsi poole pööranud.“ „Saksa ordu, kellele Eestimaa omandamine oma maa-ala ümmarguseks tegemiseks suure väärtusega oli, arvas ajakohaseks kauplemisega (Eestimaa pärast) algust teha, mis Kopenhaagenis lahkesti kuulda võeti. Juba maikuul 1341 olid asjad nii-kaugel, et välja töötati kava, mille põhjal Harju, Viru, Alutaguse ning Narva, Tallinna, Rakvere 13.000 hõbemarga eest ordule pidi ära antama. Harju mäss tegi nende plaanidele esialgu lõpu. Kas Daani valitsuse häda mässaja eesti rahva käes ei töotanud nende plaanidele õnnelikku käiku!? Ordumeister on sellega arvelnud ning selle järele talitanud.“ „A. 1343, 4. mail oli ta oma sõjaväega juba Paides, 14. mail on ta Tallinna all ning 16. mail määrab ta Goswin von Herke Tallinna Toompeale daani ala asevalitsejaks.“

Siin on Seraphim tsüüniliselt paljastanud Saksa ordu kavatsuse, ordu kaua-aegse plaani, kus eesti mäss tarvilise lülina sündmustikus oli ordu diplomaatidel ette nähtud!

J. Luiga.

Suusõnalise ajaloolise traditsiooni iseloomust ja suusõnaline ajalooline traditsioon rootsi-aegseist ajaloolisist isikuist.

IV.

3

Kaarel XII või üldse Rootsi kuningate isikutega on seotud veel mõned rahvamälestused, mis iseloomult ei ole sarnased nende rahvamälestustega Rootsi kuningatest, eriti Kaarel XII, kus rahvas oma poliitilisi ja sotsiaalseid arvamisi ning ideaalisid väljendanud, vaid neis püüab rahvas üht või teist tõsiasja või kohanime seletada. Ka neil juttudel on eelmistega see sarnasus, et ka nende järele Rootsi kuningad, eriti Kaarel XII, rahvast on aidanud, talu vabaks taluks on teinud.

Tüübiline näide neist juttudest on rahvamälestuse katse Vana-Karistes Halliste kihelkonnas „Saapa“ talu nime seletada kuningas Kaarel XII või üldse Rootsi kuninga talus viibimisega.

Asjalugu on selles, et „Saapa“ talu nimi vanemates dokumentides esineb „Kuivsaapa“ kujul. See nimetus on isenesest küll tähelepanemisvääriline, kuid käesoleval korral

ei ole võimalik rahvamälestuse seletusega leppida. Halliste kihelkonnas liikunud rahvajutu järele olevat Kaarel XII, nagu ühest ajakirjas „Inlandis“¹⁾ äratrükitud variandist näeme, „Saapa“ talu läheduses jahil olles saapa rappa ära kaotanud ja selleaegselt talu peremehelt kuiva saapa saanud, öö talus mööda saatnud, talu „Kuivsapas“ ristinud ja mõisaorjusest priiks teinud.

J. Jung teab sama rahvamälestust, kuid selles variatsioonis puudub Kaarel XII nimi ja kõneldakse Rootsi kuningast ilma tema nime nimetamata²⁾.

Jung teab ka veel teisest variatsioonist. Peale Hummuli lahingut (1702. a.) olevat üks Rootsi ooberst venelaste eest põgenedes Karksi „Polli“ talusse läinud, kus peremees teda venelaste eest varjanud ja viimaks Karistesse „Saapa“ tallu viinud, ta venelaste eest ahju peitnud, puid ette toppides, ja just siis, kui venelased järel olnud, puud ahjus põlema süüdanud. Venelased ei ole siis ka midagi märganud ja on ära läinud. Pärast seda olevat peremees oobersti Pärnu viinud. Tasuks heateo eest olevat ooberst „Saapa“ talule mõisaorjuse ära jätnud. Ooberstist olevat ka Karksi „Polli“ talusse maha jäänud üks raudkübar, mis, nagu Jung teab, seal veel on olnud, peale selle veel ühe raudoda, ühe sõjakirve ja ühe süllapuu sarnase riistapuu³⁾.

Asjaolude lähemal vaatlemisel leiame, et „Saapa“ talu nime vaevalt võimalik on Kaarel XII või ka teiste Rootsi kuningate nimedega siduda. Kahelda tuleb ka selles, kas Kaarel XII üldse kunagi „Saapa“ tallu on sattunud. Korra on Kaarel XII selles piirkonnas liikunud. A. 1700, kui saksilased veebruarikuus rootsivastase sõja Riiale ootamata pealetungimisega olid alanud, taganesid nad põhja poolt appiruttavate Rootsi vägede eest maikuus üle Väina. Teisel korral tulid saksilased üle Väina juulikuu lõpul, sundides Rootsi vägesid kindral Otto Vellingku juhatusel Riia juurest põhjasihis taganema, kus nad Ruhja juurde peatama ja laagrisse jäid; saksilased piirasid aga Riia sisse. Peale jällegi tagajärjetut Riia piiramist lahkusid saksilased linna alt septembrikuu esimesel poolel. Vahepeal, septembrikuus, olid aga venelased rootsivastase sõja

1) A. v. Dehn, Ueber das Freigesinde Kuiwsapa unter dem publ. Gute Alt-Karrishoft im Hallistschen Kirchspiele, Inland 1860, lhk. 258.

2) J. Jung, Kodumaalt nr. 7. Sakala maa ja Viliandi lossi ja linna aja loust. Tartus 1878, lhk. 69—70, ja J. Jung, Muinasaja teadus Eestlaste maalt II, Jurjevis 1898, lhk. 19—20.

3) J. Jung, Muinasaja teadus II, lhk. 19.

alganud ja Narva sisse piiranud. Siinsed väikesed Rootsi väed olid liiga nõrgad operatsiooni ettevõtmiseks lääne-suunas saksilaste ja Narva all olevate venelaste vastu. Oli abi tarvis ja see tuligi Rootsist. Peale Travendaali rahu Daaniga 18./17. augustil sai Kaarel vabanenud vägedega võimaluse Liivimaale tulekuks. Enne Rootsist äratulekut oli ta kuulnud Vene sõja algusest, kuid seisukorrast Väina ääres ei olnud tal täit selgust. Et teada, kuhu minna, kas Riia alla saksilaste või Narva alla venelaste vastu, võttis Pärnus maandunud kuningas ühes kindral-leitnant Karl Gustav Rebuskõldiga Ruhja sõidu 21./10. oktoobril ette, kus ta Liivimaa sõjavägede ülemjuhataja kindral Otto Vellingkuga kokku pidi saama, et temaga ühiselt operatsiooni suunast jne. kõnelda. Sõit oli kiire, sest tähtsad ja kiired asjad olid õiendada. Kuninga sõit kestis 21./10. okt. kuni 23./12. ja 24./13. okt. vahelise ööni. Et Ruhja Pärnust otseteed umbes 180—190 kilomeetri kaugusel, siis võib vaevalt arvata, et kuningas õigelt teelt kõrvale minnes jahiga aega võis viita ja ööd „Saapa“ talus mööda saata. Kuningal, nii suur jahimees kui ta ka ei olnud, ei mõlkunud praegusel korral meeles enese lõbu, vaid tähtsad sõja-ettevõtted. Töö ja lõbu vahel on Kaarel ikka osanud vahet teha, iseäranis algades sellest ajast, kui Põhja sõda lahti puhkes. Et Ruhjani teed kaudu umbes 90 kilomeetrit või enamgi oli, siis kulus sinna sõiduks terve päev. Pärnust hommiku vara välja sõites jõudis ta Ruhja juurde Vellingku laagrisse hilja õhtu või öösi. Järgmisel päeval käis kuningas sõjavägesid üle vaatamas. Peale selle peeti siin nõu, kuhu ja kuidas operatsiooni ette võtta, ja tehti mitmesuguseid korraldusi sõjakäiguks. Nende korralduste tunnistuseks on käsukirjad Ruhja juurest laagrist kohalistele Rootsi kõrgematele võimudele. Järgmine päev kulus Pärnu tagasi ratsutamise peale, kuhu ta hilja öösi jõudis. Ka ei tea Rootsi allikad midagi kuningas Kaarli „Saapa“ talus käimisest. Koguni võimatu see ehk ei ole, et kuningas teel viibides ehk mõnesse Eesti talusse sisse astus, juba ehk uudishimugi pärast, kuid „Saapa“ talu oli teest võrdlemisi kõrval, nii et sinna sisseastumisest ei võiks juttu olla. Järgmise talve saatis kuningas Laiusel mööda, mille ümbruskonda Rootsi sõjaväed talvekorteritesse olid mahutatud. Ja nagu allikatest näha, ei sattunud ta sealt mitte kordagi Halliste piirkonda. 1701. a. suvel lahkus aga kuningas jäädavalt Eesti- ja Liivimaalt ja pärastpoole ei ole ta enam siia juhtunud. Nii et Kaarel XII ka hiljemini „Saapa“ talus ei võinud käia.

Pealegi ei ole mingisugust põhjust „Saapa“ talu nime üldse Kaarel XII sealkäimisega seletada, sest talu kandis seda nime palju varemini. Võtame talu kohta käivaid dokumenta appi ja katsume nende järele selgusele jõuda, millal „Saapa“ talu nimi ette tuleb. „Inlandis“ ilmunud A. von Dehni artikkel „Saapa (Kuivsaapa)“ talu üle sisaldab mitmeid talu kohta väljaantud dokumenta. Enne kui nende juurde minna, tähendaksin ainult niipalju, et Gustav Adolf a. 1632 Jesper Matson Kruus'ile¹⁾ kinkis Ruhja ja Karksi starostkonna, mille hulka ka Halliste kihelkond ühes Vana-Karistega kuulus. Võib olla, et juba Jesper Kruus „Saapa“ talu pidajale mõnesugused õigused on annud, sest tema pojalt Lars Jesperson Kruusilt on talu kohta dokument välja antud (juurde lisatud saksakeelne tõlge), mis eestikeelses tõlkes järgmiselt kõlaks:

„Annan teada, et talupoeg Kuisepe Michel (Mihkel) minu poolt temale enne antud vabadustega kõikidel juhustel kaitstud on, kui ta määratud maksud ära tasub.

Stokholmis, 15. aug. 1643. a.

Lars Kruus Jesperson.“²⁾

Järjekult kandis „Saapa“ talu juba siis „Kuisepe“, s. o. „Kuivsaapa“ nime. Ja juba siis näivad talul isesugused vabadused olnud olevat. See nimi tuleb ka hilisemates dokumentides ette.

Varemalt katsusin selgeks teha, et Kaarel XII „Saapa“ talus 1700. a. Ruhja sõidul käia ei võinud ja ka mitte pärastpoole. Küsimus on veel selles, kas ei käinud seal mõned teised Rootsi kuningad. Rootsi kuningatest on meie maal veel viibinud Kaarel IX ja Gustav Adolf. Kaarel IX, siis veel Södermanlandi hertsog, viibis Eesti- ja Põhja-Liivimaal 1600. ja 1601. a. Et mul materjalisid käepärast ei ole, siis on võimatu kindlaks teha, kas ta ka Hallistesse on sattunud. Kuid ka Kaarel IX käiguga oleks talu nime raske seletada, sest et Halliste ümbruskond a. 1602 uuesti poolakate kätte läks ja see piirkond jäädavalt alles Gustav Adolphi ajal vabastati. Gustav Adolf on maal viibinud Poola sõja ajal a. 1621, 1622 ja 1625—1626 (jaanuari- ja veebruarikuus), kuna venevastase sõja ajal on ta varemalt a. 1614 ja 1615 Narvas viibinud³⁾. A. 1621 purjetas kuningas, Riia piiramist ja vallutamist kavatsedes,

1) 1621. a. sept. — 1622 Riia kuberner.

2) A. v. Dehn, Inland, 1860, lhk. 259.

3) Martin Weibull, Stormaktstiden. Förra skedet 1611—1660. Sveriges historia, intill tjugonde seklet, utgifven af Emil Hildebrand. Femte afdelningen. Stockholm 1906, lhk. 45—47.

juulikuus sõjalaevastikuga ja meestega üle mere, kuid Domesnesi kohal tõusnud torm pillas laevastiku laiali ja kuningas ise visati ühes venna Kaarel Filippiga Pärnu juurde, ja ta maandus Pärnus, kus ta riigiamirali Jakob de la Gardied ühes Soome abivägedega kohtas ja maateed kaudu Riia alla läks¹⁾. Vanemate kaartide ja allikate puudusel on raske teada, kas kuninga tee Vana-Karistest läbi viis. Võimatu see ju ei ole. Vaevalt on aga üldse veel teisi võimalusi olemas, et kuningas muudel aegadel sinna oleks võinud juhtuda. Tõenäoline ei ole see, et talu nime üldse kuidagi mingisuguse Rootsi kuninga vaenlase eest põgenemisega või talu läheduses olnud jahiga saab seletada. Vististi on meil sarnastel juhtumistel tegu ikka küll rahva fantaasiaga, kuigi ka mitte täitsa võimatuks sedagi ei saa pidada, et mõni Rootsi kuningatest Hallistes olles Vana-Karistesse võis sattuda.

Igatahes on „Saapa“ talu nime vanem vorm „Kuivsaapa“ tähelepanemisväärne; kuidas seda tõepoolest seletada, on raske ütelda. Kuid vahest on „Saapa“ talule vabaduste andmine ikkagi kõige enam seotav Kruusidega.

Mõttetu on muidugi seletada „Saapa“ talu vabadusi sellega, et peale Hummuli lahingut (a. 1702) põgenev Rootsi ooberst olla talu ahju ära peidetud ja venelaste eest varjatud, mille tasuks ooberst „Saapa“ talule mõisa orjused ära jätnud. Nagu A. v. Dehni kirjutusest ja sellele juurde lisatud dokumentidest näha, oli „Saapa“ talu prii-talu juba varemini, ja peale selle ei ole kuidagi usutav, et Vana-Karistes, mis tol ajal kroonu mõisa oli (redutseeritud), ooberst talule mingisuguseid õigusi võis anda.

Üldse kokkuvõtet tehes leiame, et Rootsi kuningatega seotud rahvatraditsioon on üsna rikkalik ja sisult üsna mitmekesine, kuid kõigis neis tundub põhitoonina rahva arusaamine, et Rootsi kuningad on eesti rahva aitajad olnud, et nad on rahvale abiks olnud tema sotsiaalses kannatuses, kaitstes teda mõisnikkude omavoli vastu. See usk on nii suur ja tugev olnud, et ta rahva laiades kihitides kuni viimase ajani on püsinud. Veel enamgi, rahvas on veel kaugemale läinud ja Rootsi kuningatega ja Rootsi võimuga sidunud lootuse poliitilise ja kõige pealt sotsiaalse vabanemise peale. Ja just rahva viimase lootuse ja usuga on seotud rahvajutud sellest, et Rootsi kuninga poolt istutatud puud, kepid, mõõgad, vankriaiaisad jne. kasvama hakanud, kuna Peeter Suure mõök jne. maasse pistetult

1) Weibull, lhk. 111—112.

ära roostetab. Sama liiki rahvajuttude hulka kuuluvad ka Järve Jaani ennustused, et Rootsi mõök võidu pärib. Ja mõnesuguses sidemes nende juttudega on ka rahva püüe, seletada talude vabadusi Rootsi kuningate või ohvitseride sealviibimisega; kas on siis talu peremees jahilkäinud kuningale kuiva saapa annud või vaenlaste eest põgenenud oobersti ära peitnud.

Mälestused Rootsi kuningatest ei ole iseenesest kuigi konkreetsed ega reaalsete asjaolude peal põhjenevad. Suuremalt osalt on rahvajutud Rootsi kuningate ühes või teises kohas viibimisest üldse väljamõeldused. Tõsiasi on ju see, et mõnigi puu Kaarel XII siinviibimisel, nagu Laiusel, on istutatud, kuid rahvale ei ole tähtis fakt iseenesest, vaid just see, et tal sellega õnnestub oma ideoloogiat seletada, arendada ja oma usku ning lootusi siduda. Suur ja ilus on see mälestus, mis Rootsi kuningad rahva hinge on jätnud; see mälestus on nagu elav monument rahva tänulikus hinges. Ja kui niisugune on ta auks Rootsi kuningatele ja auks ka tänulikule eesti rahvale, kes oma heategijaid ei ole unustanud ja neid oma mälestustes on loorberitanud.

(Lõpp.)

H. Sepp.

*

Kirjutuses „Suusõnalise ajaloolise traditsiooni iseloomust...“ on Eesti Kirjandus nr. 3, lhk. 112, märkustes 3. rida all halb trükiviga juhtunud. Tuleb lugeda „1611. a. võttis Jakob de la Gardie Novgorodi ja pidas venelastega Rootsi printsi Huariko valimise pärast“ asemel „1611. a. võttis Jakob de la Gardie Novgorodi ja pidas siin läbirääkimisi venelastega Rootsi printsi tsaariks valimise pärast“.

Eesti rahvaluule-kirjandus 1918—1922. 1)

Väie aruandeaasta jooksul ilmus pikk rida väga tähtsaid eesti rahvaluulesse puutuvaid raamatuid. Nende hulgas oli niihästi uurimusi kui ka tekstide väljaandeid; kuid ükski nendest raamatutest ei käsitle eesti rahvaluulet tema terves ulatuses. Äärmisel juhtumisel võiks siin T. Sander'i head, kuid vananenud „Eesti kirjanduse lugu“

---

1) Eesti Kirjanduse Seltsi aasta-koosolekul 4. märtsil 1923 peetud kõne.

nimetada, mis 1918. a. kolmandas, 1920. a. neljandas trükis ilmus (Tartus, I jagu: Rahvaluule).

Selles lühikeses ülevaates tahan ma üksikutest rahvaluule liikidest samas järjestikus kõnelda, milles nad minu „Bibliograafilises aasta-ülevaates“ (Kritisch-bibliographischer Jahresbericht der estnischen Philologie) esinevad. Nii siis esiteks muinasjuttudest.

Kõige tähtsam raamat eesti muinasjuttude kohta ei ilmunud mitte Eestis ega eesti keeles: see on Antti Aarne saksakeelne Hurt'i käsikirjades leiduvate muinasjuttude kataloog (Estnische Märchen- und Sagenvarianten: Verzeichnis der zu den Hurt'schen Handschriftsammlungen gehörenden Aufzeichnungen, mit der Unterstützung der Finnisch-Ugrischen Gesellschaft ausgearbeitet von A. A., Hamina 1918 = FF Communications nr. 25). Selle kataloogi abil võib ühe minuti jooksul konstateerida, kas ja kus ühe või teise muinasjutu teisendid selles ülisuures rahvaluule-kogus leiduvad. Endine muinasjutu-uuriija, kellel seda mõnusat vahendit saadaval ei olnud, oli sunnitud sada kuuskümmend paksu köidet ehk peaaegu 80000 lehekülge hoolsalt läbi vaatama — nagu mina ise seda omal ajal olen teinud. Oleks äärmiselt soovitatav, et keegi seesuguse kataloogi ka prof. Eiseni kui ka teiste eesti muinasjutu-kogude kohta kokku seaks.

Mis tekstide avaldamisesse puutub, siis ilmusid viie viimase aasta jooksul mõned prof. M. J. Eiseni jutukogukesed uues trükis: Eesti ennemuistsed jutud (Tartus 1920), Talupoisid kuningate väimeesteks (Tallinnas 1920), Kuningajutud (Tartus 1922), Endise põlve pärandus (Tartus 1922), Kalevipoja esi-isad (Tall. 1920), Hans ja vanapagan (Tartus 1920), Kavala Hansu ja vanapagana lugu (Tall. 1920), Hansu raamat (Tall. 1920). Need raamatud olid müügilt juba ammu kadunud ja sellepärast oli uute, osalt täiendatud väljaannete ilmumine uurijatele väga rõõmustav. Ka Ernst Peterson'i Ennemuistsed jutud Reinuvaderist rebasest (raamat, mis enamasti tõelisi eesti muinasjutte Väandra kihelkonnast sisaldab) ilmusid Tallinnas 1918. a. uues trükis.

Saksamaal on A. von Löwis of Menar uue soome, eesti ja liivi muinasjutu-kogu välja annud: Finnische und estnische Volksmärchen, Jena 1922. Suurem osa tema eesti juttusid oli enne seda ainult eesti keeles ilmunud, mõned on otsekohe prof. Eiseni käsikirjadest tõlgitud. Teaduslikult on see raamat väga tähtis ja hea, kuigi eesti muinasjuttude valik natuke juhuslik on

(näituseks ei leidu seal midagi Kavala Hansu ja vana-pagana kohta).

M. K a m p m a n n'i „Eesti muinasjutud“ (Tallinnas 1920) on ainult antoloogia, mis koolide jaoks endistest trükitud kogudest on põimitud; selleks otstarbeks on ta kasulik ja kohane, kuigi Kreutzwaldi, Fählmanni ja Kõrv'i kirjanduslikult ümbertöötatud ja mõnikord otsekohe välja-mõeldud muinasjutud temas liiga suurt osa etendavad.

Teine rahvaluule liik on saagad ehk muinas-lood. Ka siin on tähelepandav prof. Eiseni mitme vana kogu uutes, osalt täiendatud trükkides ilmumine: Esivanemate varandus (Tartus 1921), Raha-augu jutud (Tartus 1918), Näkiraamat (Tallinnas 1922), Luupai-naja (Tallinnas 1922), Eesti muistsed jumalad ja vägi-mehed (Tartus 1918, 3. väljaanne 1920). Nagu see viimane raamat, on ka prof. Eiseni „Eesti kohalikud muinasjutud“ (Tall. 1920) esimeses reas laste ja koolide jaoks, osalt trükitud allikate põhjal kokku seatud, ehk küll nendes ka teaduslikult tähtsad tekstid leiduvad.

Siin pean ma äärmiselt huvitavat prof. Eiseni raama-tukest „Eesti prohvet Järve-Jaan“ (Tartus 1918, 2. välj. Tall. 1921) nimetama. See raamat kirjeldab fantastiliste saagade tekkimist meie silmi all ja on teaduslikult nii tähtis, et tema ilmumine mingis võõraski keeles ülisoovitav oleks.

Mis eesti naljajuttudesse puutub, siis ei olnud prof. Eiseni suure kogu „Eesti rahvanali“ uuesti trükki-mine kahjuks mitte võimalik; selle asemel ilmus ainult tema väike antoloogia „Eesti nalja“ (Tall. 1922), mis ome-tigi ka palju enne trükkimata jutukesi sisaldab.

Ka prof. Eiseni mõistatuskogu „Mõista, mõista, mis see on“ on uues väljaandes ilmunud (Tartus 1920). Eesti ja soome mõistatusi on soome uurija Antti A a r n e oma tähtsate võrdlevate uurimiste pea-aluseks tarvi-tanud: Vergleichende Rätselforschungen I—III, Helsinki 1918. 19. 20 (= FF Communications nr. 26—28).

Vanasõnade alal ei ole midagi tähelepandavat ilmunud (peale A. Tõllassepa raamatu „Vanasõnad ilma-dest“: vaata allpool).

Järgmine eesti rahvaluule liik on rahvalaulud. Aruande-ajajärgu jooksul ei ilmunud mitte vähem kui viis eesti rahvalaulude antoloogiat, mis koolide jaoks on kokku seatud ja välja antud: Karl Peterson, Eesti rahvalaulude antoloogia (Tall. 1918); V. Ridala, Valik Eesti rahvalaulusid (Tartus 1919); Alb. Saaberk (Saa-reste), Valitud Eesti rahvalaulud koolidele (Tall. 1919);

Johannes Aavik, Valik rahvalaule (Tartus 1919); M. J. Eisen, Eesti rahvalaulud (Kuresaares 1919). Petersoni kogus on laulude keelt tuntavalt parandatud ja silutud, mida me teistest antoloogiatest — muidugi peale Aaviku — sel määral ei leia. Saareste väike kogu ja iseäranis Eiseni raamat sisaldavad ka palju trükkimata tekstisid; Eiseni kogus on tähelepandav suur ülekaal, mille autor eepilistele lauludele annab. Kõige suuremad keelelised ja meetrilised originaaltekstide muudatused esinevad Aaviku antoloogias, näituseks lk. 95 (Loomislaulus): „ära po'e sinisekeie, ära po'e punasekeie, poe kulla karvatseie“; sõnad „sinisekeie“ etc. (sõnade „sinise põesa“, „punase põesa“, „kulla karvatsisse“ asemel) ei tule üheski tuntud „Loomislaulu“ teisendis ette.

Palju tähtsam kui kõik need antoloogiad on monumentaalne kõikide eesti rahvalaulude väljaanne, mida Eesti Kirjanduse Selts mineva aasta lõpul trükkima hakkas. „Kandlelaulu“ ja suuremalt osalt ka „Loomislaulu“ teisendid on juba laotud, kuid korrektuuri-lehtede parandamine kestab kahjuks nii kaua, et seni veel ükski poogen trükitud ei ole.

1918. aastal on Helsingis eriline õpperaamat soome ja eesti rahvalaalu-uurijate jaoks ilmunud: Kaarle Krohn'i „Kalevalankysymyksiä“ (2 annet = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Aikakauskirja 35. 36), mille seitsmes peatükk eriti eesti rahvalaulude kohta käib. Raamat on üks kõige tähtsamatest, mis rahvalaule-kirjanduse alal ülepea ial on trükitud.

Eesti lastesalmikuid ja lastelaule, mis Hurti ja Eiseni kogudes võrdlemisi harva esinevad, olen mina ise Eesti Rahva Muuseumi jaoks korjama hakanud; mu esimene aruanne ilmus „Postimehes“ 24. septembril 1922. a., teine 13. veebruaril 1923. a.

Mütoloogia, rahvausu ja rahvakommete alal oli kõige tähtsam sündmus prof. M. J. Eiseni „Eesti mütoloogia“ ilmumine kolmes köites: „Eesti mütoloogia“ (Tall. 1919), „Eesti uuem [s. o. ristiusu] mütoloogia“ (Tall. 1920) ja „Esivanemate ohverdamised“ (Tartus 1920, kolmas täiendatud trükk Tall. 1922). See töö on kõige täielikum eesti mütoloogia ja ohverdamiskommete kirjeldus, mis meil praegu olemas: Wiedemanni ja Jungi raamatud on juba ammu vananenud, prof. Kaarle Krohni väljapaistev raamat „Suomalaisten runojen uskonto“ aga käsitleb eesti mütoloogiat ainult soome mütoloogiaga võrdlemiseks ja selle viimase selgitamiseks. Prof. Eiseni

kirjatöö tähtsus on see, et autor kahtlemata kõige parem praeguse eesti rahvaluule tundja on; kahjuks oli ta kirjas-tajate poolt sunnitud oma raamatust peaaegu kõik märku-sed ja kirjanduse nimestikud (mis tal käsikirja olid kokku kantud) välja jätma.

Peale oma „Eesti mütoloogia“ on prof. Eisen ka ajakirjades ja ajalehtedes terve rea artikleid eesti rahvausu kohta avaldanud. — Prof. K. Krohn avaldas Soome Kirjanduse Seltsi ajakirjas (Suom. Kirjall. Seuran Aikakaus-kirja 30 [1913—18], 35) väga huvitava artikli „Kaleva und seine sippe“. — Tähelepanav on ka A. Tõllassepa raamat „Vanasõnad ilmadest“ (Tall. 1920).

Eeskujulik töö on soome uurija A. V. Rantasalo saksakeelne raamat: *Der Ackerbau im Volksaberglauben der Finnen und Esten, mit entsprechenden Gebräuchen der Germanen verglichen*, I—III, Sortavala 1919—20 (= FF Communications nr. 30—32).

Kõik raamatud ja artiklid, mis peale 1918. a. on trükitud, bibliografeeritakse ja arvustatakse minu poolt „Eesti filoloogia kriitilises ja bibliograafilises aasta-ülevaates“ („Kritisch-bibliographischer Jahresbericht der estnischen Philologie“), mida Eesti Õpetatud Selts välja annab (I anne ilmus Tartus 1922. a., II annet trükitakse).

Lõpuks nimetan veel, et praegu on suur ja äärmiselt tähtis ning väärtuslik liivi rahvaluule-kogu sündimas ja kasvamas; tema looja ja omanik on hr. mag. Oskar Loorits, kes aga oma varandusest seni kahjuks veel peaaegu midagi pole avaldanud (peale seitsme muinasjutu, mis saksakeelses tõlkes Löwis of Menari kogus ilmusid).

Nagu me näeme, valitseb eesti rahvaluule-kirjanduse alal praegu nii elav ja viljakas tegevus, et see mõne vana Euroopa kultuurirahva kadedust võiks äratada.

Walter Anderson.

Liivi rahva olevik.

4

V. Elu-olu maal.

Justament kaksteistkümmend küla on liivlastel mais-maal (Mustanumm küll ainult nimepidi veel) — nagu 12 Issanda apostlit, võrdlevad liivlased ise uhkelt. Nad peav-
vadki end piibli rahvaks: nimi „liibieš“ (nii kutsuvad neid

lätlased) esinduvat ka pühakirjas. Oma nime põlvnemisest „liivast“, nagu seletatakse meil, ei tea nad aga midagi: sõna „liiv“ nende keeles ei ole üleüldse, vaid on „jõugõ“. Ometi oleks „liiva rahva“ nimi neile ikkagi väga tabav, sest liiv on see ainus, mis on antud neile maa peal. Palju peavalu on teinud see liiv oma rahvale ajaloo kestusel. — Vanasti olnud ranniku maad palju paremad ja viljakamad, põliste metsadega kaetud. Siis hävitanud Rootsi aegu tulekahjud ja tõrvapõletajad metsad, ja rannaliiv tõusnud liikvele, mattes kauged alad. Palju-palju on kulunud aega ja vaeva, enne kui juba Vene aegu suudetud seisma panna liiva liikumine uute metsade istutamisega. Ent liivakaks on jäänud liivlaste rannik tänapäevani.

Liivi külates on talud kõik tihedasti kokku ehitatud, nagu juba eespool tähendatud, peale Säänagi ja Vaidi. Ainult harvüksik talu on küladevahelisel maal, muidu on see inimestest täiesti tühi. Külates eraldatakse kolme liiki asukaid: põhitalude — liivi „koorandõd“ (= soome kartanot) — omanikud on „perimied“ = peremehed. Nendel on mõned vakamaad põldu ja „niitu“ = heinamaid. Harilikult iga peremehe maale on ehitatud aga veel „pisikesed toad“, mõnel talul on neid koguni trobikond. Mõned neist on ka end. mõisa-, nüüd kroonumaal. Nendel „piškiztubanikadel“ ei ole muud kui vaevalt oma kartulimaa ja renditud „niit“ lehma jaoks, kõik muu annab meri. Kolmandaks elavad külates veel „val’anikad“ — vallalised üürilised, kellel ainsaks elatajaks lihaste jõud. — Just „pisikesed toad“ annavad suuremaile küladele alevi ilme, nagu Irele, Kuolkale j. t. Nad näivad enamasti kõik veel üsna uued ehitused, tublisti kannatanud sõja all, omal ajal aga olnud nähtavasti õieti ilusad — kollaseks värvitud, sihvakad ja avarad, suurte akendega, sageli balkonite ja ärklitubadega. Need lugematud majakesed ongi parimaks tõenduseks, missugusele õitsvale jõukusele oli tõusmas parajasti liivi rannik ilmasõja puhkemisel. Ja nüüd jällegi osutavad just need kõige suuremat viletsust ja kannatusi. Sest põhitalu peremees suudab koondada end ikkagi nii ja teisiti kergemini, ent „piškiztubanika“ ei taha ega taha enam jalgu alla saada. Kõige masendavamalt muljet avaldavad need poolenisti hävitatud toakesed — põranda ja laeta, nagu eespool kirjeldatud. Harval on juba õnnestunud katta sõjas saadud vigastused, suuremal osal nõuab see veel kaua suurimat vaeva ja nõuab aastate õnnistust merelt.

Maismaaga kõige enam seotud ja selle õnnistusest ka enam-vähem olenevad on rannikul ainult „perimied“.

Nendel on ikkagi oma natuke põldu, oma loomad, hooned ja inventar. Põhitalude hooned on pisukestest tubadest kohe märgatavalt vanemad ja vanamoelisemad. Maad on taludel armetult vähe — mõnel ainult kolm-neli vakamaad põldu (liivikeeli „nurm“) ja neli-viiskümmend vakamaad „niitu“. Keskmise põllu suurus on ikkagi ainult kümne vakamaa ümber, üle kümne on juba suurtalu ja üle kahekümne vakamaa põldu vaevalt et ongi.

„Niitu“ on taludel harilikult oma 50—100 vakamaad. „Niidu“ all mõistetakse üldse kõike muud maad peale põllu — heinamaid ja ka kõlbmata liivikut, mida tihti õige palju, aga maksud on määratud ometi vakamaade koguarvu järele.

Idaliivi talukrandid on Lääneliivi omadest harilikult vähe suuremad. Rukis, oder, kaer ja kartul — see on kõik, mida kasvatatakse. Väetis tuleb „tallist“ („lauda“ nimetust ei tunta) ja merest — muda. Aga see muda ei kõlbavat sugugi mitte igale põllule. Mudaga väetatakse ainult kartulimaad. Kõrsvili kasvavat ka ju küll hea, ent kõrs ei olevat hea karjale — elajad jäävat nõrgaks, küll mitte lahjaks, kuid jõuetuks. Selle eest kasvavat kartul väga hea ja — peaasi — kaugel tahedam kui sõnniku peal. Uue-aegsemaid põllutööriistu ei ole, ainult mõnel peremehel on saksamaa ader ja vedruäke, kuid need ei kõlbavatki liiviku harimiseks. Muidugi ei ole siis ka mingisuguseid muid masinaid — kümnevakamaalisel põllul polegi ju masinaga palju teha. Ainult paar omatehtud riisumisreha on kogu ranniku kohta. Külvi-aeg on rannas veidi hilisem kui sisemaal, sest ilmad on siin kevadeti ikka mitu kraadi külmemad, mis oleneb sellest, et merevesi veel külm ja jahutab õhkugi. Läheb aga vesi kord soojaks peale jaani, siis püsib see ka veel hilja sügiseni ja hoiab sügisilmadki kauemini soojad. Vilja pektakse osalt rehega, osalt masinaga, mille Idaliivi külade peremehed ühiselt ostnud enne sõda ja mis liigub Kuolkast Uuzkilani, vahel Iiranigi üle jõe. „Piškiztubanikad“ peksavad oma viljanatukese harilikult käsitsi mõne peremehe vanast ajast püsima jäänud rehes. Reherabamist ei tunta, vilja sõtkutatakse hobustega. Jahuveskeid olnud enne sõda ka mitmes külas, nii Kostrõgis ja Pitrõgis. Nüüd on need kõik hävinud ja jahvatamas tuleb käia päratu kaugel, 20—30 versta taga sisemaal. Paiguti on võetud tarvitusele taas vanad käsitivid ja aetakse nendega läbi.

Koguni tagurpidi on viinud sõda karjakasvatuse. Enne sõda olnud see põllumajandusharu eriti õitsval järjel,

mida on võimaldanud head vesised heinamaad metsade ja „kaangarite“ vahel orgudes. Isegi „piškiztubanikad“ on pidanud mitu lehma; seks rentinud nad heinamaad parunilt, kelle arm olnud küll sageli väga tujukas ja petlik. Peremeestel olnud igaühel ikka oma kümme-kondki lehma. Ent sõda hävitanud karja pea täiesti. Lehma või paariga tulnud sisemaalt tagasi randa, mõnel pole olnud ühtegi. Muidugi kasvatatakse nüüd karja iga aastaga hoolsasti juurde. Heinamaad on enamasti kodust ikka hea tükike maad eemal. Heinaajaks minnakse päevadeks „niitu“. Karjamaa on ühine kogu külale. Karjased annab iga talu päevaks, kordamisi. Teisal taas palgatakse ühiselt mõned vanakesed karjatama kõigeks suveks küla loomi. — Ka hobuse asemele on sõda jätnud ainult ühe kronu igasse tallu. Alles aastatega sirguvad noored varsad. Võrdlemisi rohkesti kasvatatakse lambaid. Ka on igal majapidamisel oma siga, peremeestel koguni kaks-kolm.

Nagu igale loodusrahvale, nii on ka liivlastele võib-olla aasta tähtsaimaks päevaks kevadine karjalaske-päev. Suure tseremoniaaliga toimetatakse seda veel tänapäevani. Neid lõputuid ennustusi ja tähelepanekuid, mis tehakse siis eeloleva suve karjaõnne kohta! Talv otsa valmistatakse karjakuningas ette sellele pühale päevale.

Karja kõrval on liivi perenaise armsamaks pailapseks igasugune aia- ja keeduvili — „juurviil'a“ või „piški viil'a“ (= pisike vili), nagu üldistatult nimetatakse kõiki kapsaid ja kaale, porgandeid ja peete, herneid ja ube, rediseid ja naereid, sigureid ja kõike muud. Pisikese vilja alla on võetud võrdlemisi põlluga õige suur lapike. Seemned kasvatatakse kõik ise. Ka oma aiake on harilikult igal talul, isegi roosipuhmad ja lillepeenrad ei puudu, kuid viljapuid on üldiselt vähe ja nendestki paljud hävinud sõja aegu. Puud ei kasvavat hästi liivakal pinnal. Vanasti olnud liivlased veel kuulsad mesinikud, nüüd on ainult mõni mees suutnud säilitada mesipuud üle sõja. Aga sakslaste ehitatud raudtee-paroodia on äratanud ellu võimukamalt uue tegevusala maal — metsaasjanduse, millega teenib nüüd mõnigi mees hea kopika talvel kalapüügist vabal ajal. Isegi paar metsaspekulanti on tekkinud liivlaste seas ja omandanud paari aastaga tõusikliku rikkuse.

Palju hävitanud on sõda igasugust inventari — põllutöö- ja majariistu. Alatasa kaevatakse lõhutud kummutite, kappide, lampide jne. üle. Laiali kantud on riided, sööginõud, muu väiksem kraam ja igasugused ilu- ja ehteasjakesed, mille peale näikse oldavat kaunis maiad. Riis-

tade puuduse all kannatavad kõige enam perenaised, kes harjunud enne sõda elama nähtavasti kaunis lahedasti. Naised tuletavadki kõige enam pisarsilmil meelde endist küllust ja hädaldavad nüüdseid aegu, kus polevat nõusid isegi söögi valmistamiseks, veel vähem selle korralikuks laualepanemiseks. Tõepoolest ongi jäänud igasse majja ainult mõni katkine nuga ning kahvel ja paar taldrikut; mõnes kohas pole neidki, kuna enne sõda võinud iga perenaine uhkustada tosinatega.

Liivlase igapäevaseks toiduks on leib, kalad, kartulid. Peale rüübatakse suviti rokka, mis keedetakse hapust piimast korraga kolmeks-neljaks päevaks valmis. Talviti juuakse teed-kohvi, oma ainetest. Leib kastetakse künakestes („kougõl“ = soome „kaukalo“), neli-viis kuni kuus pätsi korraga. Kartuleid keedetakse või praetakse võiga. Kanged on liivi perenaised supitama või pudrutama. On kartuli-, herne- ja oa-, eraldi- ja ühissupid, tangu- ja jahusupid, kartulid riivitakse isegi ära ja sellest kliistrist keedetakse ülimatev klimbisupp. Pudru nimetuseks on liivlastel „sandrokk“ = paks rokk, vastandiks hapust piimast keedetud vedelale rokale. Ka sandrokad on igasugused. Laupäeva-õhtuti tekivad lauale harilikult odrajahu „kakud“, kuklist natuke suuremad pätsikesed. Pühadeks tehakse piirakuid ning korpe ja muidugi ka oma koduõlut. Maiad ollakse igasuguste keediste peale. Enne sõda olnud perenaistel mustikaid ja palukaid toobritetäied. Palju korjatakse neid nüüdki, osalt omale, osalt müümiseks. Üldiselt on ranniku metsad väga marjarikkad. Parvede kaupa söidab siia suslal naisi marjule isegi Vindavist. —

Nagu mujalgi tõusvais riikides, nii ka Lätis ja liivlastegi juures on silmapilgu põlevaimaks päevaküsimuseks maaolude lahendamine. — Maaolud pole olnud liivlasele küll kunagi lahedad ja murega vaatab ta ka tulevikku. Iseäranis närune on seisukord Lääneliivis. Kogu maa allus siin Popeni (= „Puoip“) mõisale. Ostetud kohti ei olnud. Maa oli renditud „baronalt“ ja muidugi oli siis barona lääneliivlasele nii jumal kui kurat — ime-likul kombel veel kuni aastani 1921. Alles suvel 1920 räägiti igasugustest käesuudlustest ja põlvekaapimistest ei ainult barona enese, vaid isegi selle ülbete ja tooreste sabarakkide — valitsejate ja metsasakste — ees. Võib siis juba ette kujutada, kui hullud olid suhted veel enne sõda. Just barona oli see, kes hoidis Lääneliivi Idaliivist kaugelt taga ennesõjaaegses majanduslikus hiilgetõus. Elamistingimused olid siin võimata halvad: külakesed

tuiskliival, igal peremehel kolm-neli kuni kümme vakamaad põldu, seegi verehinna eest renditud, — kuidas seal siis rikastuda. Nii näit. on Luuzküla suurimal talul ainult 18 vakamaad põldu. Ja see koht maksnud enne sõda mõisale renti kaheksakümmend rubla aastas. Naabertalul kõrval on ainult 5 vakamaad põldu ja 45 vakamaad karja-, heina- ja kõike muud maad kokku, ainult üks vakk rukkeid külyanud peremees aastas maha ja pidanud 4—7 lehma — ja ta maksnud baronale 35 rubla renti. Ent see pole olnud veel kõik. Leping näinud raharendi kõrval ette ka mitmesugused orjused: valla puuvedu, teedeparandus, kirikukümnis, see vastik „papivili“, ja muu seas ka õpetajale heinaniit ning puuvedu jne. Siia juurde tulnud „pagast“ = vald ja kroonu oma pearahade ja muude maksudega. Nõnda tõusis lääneliivlase maksude ja orjuste koorem lõpuks kaunis raskeks. Tuli ilmasõda. See tõi algul rekvisitsioonid ja pärast lõpliku hävituse. Põrnu ei paranenud olud ka pärast sõda. Siiski kaitses seadus rendikõrguse tõusmist, nõnda et see püsis peaaegu ennesõjaaegsena kogu aja. Ja nüüd ei ole 80 rubla muidugi suur asi visata parunile lauale, kui juba heal juhtumisel ühe ainsa päevaga võib kalu saada üle 200 rubla väärtuses (1920). Alles 1. jaanuarist 1921 tõstetud renti märksa, nii et vakamaa eest tuleb maksa 20—25 rubla. Ühtlasi on aastast 1921 maa riigistatud ja nõutakse rendimaksu riigile. Aga nagu mujal, on ka liivlaste juures põllumehe ainus igatsus ja soov, et ta võiks seista oma lapil ja saaks harida oma maad, et vabaneks sest rentnikutundmusest. Lätlastelt ei oodata midagi head. Lääneliivlane saab väga hästi aru: olgugi meri talle puha, maismaal peab olema tal siiski kindel jalgealune — sellest ta ainult unistabki. Kuid kes teab neid maamehi. Need on juba enne murdunud rannarahva küladesse külg külje kõrva põliste peredega — veel enam tungivad nad peale nüüd. — Ja kui mängitakse heal päeval liivlaste armastatud isademaaläti asukate pärisomanduseks, siis... — siis lõpp rannarahvale. Nii huvitav on jälgida neid lihtsaid mehekesi, kui nad nõuavad, üksteiselt „kaugelenägevat silma“ ja „kokkupidamist“ võitluses oma ranniku ja tuleviku eest. Sellelki seisukohalt tuntakse teravasti eraldi „pagasti“ tähtsust ja ihatakse seda.

Pisut parem on seisukord Idaliivis. — Duonig barona on müünud talud seal juba varemalt päriks. Ühteviisi pisitillukesed on need talud küll siingi, ent ometi on märgatav suur vahe, isegi nüüd, sõja hävituste järele.

Nimelt just Idaliivis on eriti arenenud „piškiztubade“ süsteem, mis annab vähe lisa-sissetulekut igale peremehele. Teiseks on siin mullapind paiguti parem, nagu näit. Irel. Aga ka kohe torkavad palju teravamalt silma klassivahed. — Siin võib kohata juba matsilikke tõusikuid, keda peetakse „buržuiks“ ja keda ei võeta sellepärast oma kooperatiivigi. Peremehed on siin üldse palju klassiteadlikumad, ja kui „zotsjaldemkratõd“ peavad siin kihutuskoosolekut, siis teavad peremehed vähemalt, et sotse vaja põhjata ja maha teha. — Peremeeste ja piškiztubanikade vahetõrja halvendab Idaliivis kõige enam silmapilgul maksev maksusüsteem. Nimelt on peremeeste põlised päriskohad enam eesõigustatud seisukorras, kuna raskeim maksukoorem lasub „piškiztubanikadel“, kes nõnda endistest „barona“ orjadest muutunud nüüd kroonu orjadeks. Peremeestel on Idaliivis harilikult 10—20 vakamaad põldu, n. n. „kiindžmood“ (= künnimaad), ja 60—120 vakamaad „niitu“, piškiztubanikadel on aga kõike maad kokku vaevalt paarikümmend vakamaad, tihti ei sedagi. Ja nüüd on seisukord kujunenud niisuguseks paradoksaalseks, et piškiztubanikade maksukoorem on peremeeste omast mõnikord isegi suurem. Peremehed maksavad mitmekümne vakamaa pealt nüüd vähem, kui „piškiztubanikad“ paarikümne pealt. — On ju siis iseenesestki selge, et säberdune seisukord iga vähegi arenenud õiglustunnet peab haavama ja et see sünnitab põhjendatud meelepaha ja rahulolematust.

VI. Vaimlik tasapind.

Imelik on, kui visalt püsib primitiivsus inimese hinges. Liivlane on sõitnud kõigil ilma meredel, on näinud maailma suurimad kultuuritsentrid ja praktilise inimteenuse suurimad saavutused, ilmasõja aegu on ta reisinud mõõtmatu Venemaa läbi otsast otsa või jälle tundma õppinud frondil sõjakunsti viimse sõna, tänapäevgi hoiab teda ühenduses kogu ilmaga puperdav raudtee ja mõni ajalehe- numbri... — ja ometi on see rahvas veel tänapäevani vaimlikult lapsealine ja algeliselt primitiivne. Küll nähakse ja võetakse osalt omakski väline kultuur kõigi ta headega ja veel enam ta pahedega, nagu joomise, hasartmängude, suguelu liialdustega jne., ent sisemiselt ei suudeta seda mitte, hingeliselt pole liivlane mitte kultuuristunud. Sisemisegi, vaimliku kultuuri omastamine kannab siin samuti ainult välispidist laadi ja avaldub vahetõrja üksi — kirjaoskamises. Mingit sügavamat haridust

pole suutnud istutada liivlasesse ta koolid. Kuid kirjaoskamine igatahes on üldine, sest kooliolud iseenesest polegi nii väga halvad: Kuolkas, Irel ja Pizas on koolid, enne sõda Kuolkas ja Irel kummaski isegi kaks kooli. Järelikult on iga paarikümne versta peale kool. See maa pole nii hirmus kaugel, kui arvesse võtta raudteeühendust. Edasiõppimiseks on sõidetud Dondangeni koolidesse või veelgi kaugemale — Talseni ja Vindavisse. Mõni liivlane ongi pääsnud nõnda linna — posti- või kantseleiametnikuks. Liivi suurima intelligentsi on moodustanud siiski need kaptenid ja tüürimehed, kelledest nii mõnigi olnud teadlikult tuline isamaalane ja aina tülitsevad lätlastega. Kuid harilikult olnud ikkagi nii, et jäädavalt kaduma läinud liivlusele need, kes rannikult lahkudes tõusnud vähegi haljamale oksale. Ilmasõja järele pole lahkunuist kuulda üldse enam midagi. Ka kodune algharidus on läinud rannikul tublisti tagurpidi ja kirjaoskamatus võtab ajutiselt taas maad. Ainult paar last kogu rannikul on jõudnud oma õppimisjärjega linna gümnaasiumini — ja kõik lätistunud liivluse absoluutse ärasalgamiseni. Ent eht liivi lapsed ei pääse oma küla-kooligi. Emad kaebavad: ei suuda saata lapsi kooli — pole anda riideid selga ega saapaid jalga. See põhjendus tundub tõesti valusa tõsiasjana. Küll on olnud juttu siingi Ameerika kullaonu abist, aga see abi olevat alati varisenud selle ilma suuremate sülle enne nendeni jõudmist, kes abi oleksid tarvitanud vahest ehk kõige enam. Ägedusega süüdistatakse kohalikke läti võimumehi, kes korraldanud abi jaotamist, ja kurvastatakse, et väetitel ei ole kohtumõistjat ega kaitsjat. —

Otse imelik on see sisemine primitiivsus, nagu juba öeldud, mis säilinud siin hoolimata kõigest majanduslikust kultuurist, tutvumisest poole ilmaga ja viimse aja vapustustest. — Seal on, näe, keskealine jõukas peremees. Noorena elanud ta Ameerikas, ilmasõja aegu Lõuna-Venemaal, mõistab hästi ka inglise ja vene keelt, ta on näinud ja kuulnud nii mõndagi, aga ta ei suuda uskuda, et maa liigub, et päike tuline mass ja suurem on kui maa. Mass — mis on mass?! küsib ta arusaamatult ja vangutab ise pead: aiaiai, nu küll need „pilosopõd“ (= filosoofid) valetavad palju! Et maa ümmargune, seda ta veelgi usub: isegi, näe, läinud teine läänest ja tulnud idast, aga — kuidas saavat tähed olla suuremad kui maa! — Täiesti primitiivse looduselapse arusaamine loodusest domineerib rannikul. Ja vastavalt primitiivne ja lihtne on ka liivlase elu. Keerulisema elu ja mitmekülgsema tegevuse peale ta ei kõlba:

see nõuaks mõtlemist, kuid just ajude liigutamine on looduselapsele nii raske. Tema psüühika on lihtne: tee oma igapäevane töö, püüa oma kalad ja leba siis rahu! — Tuli juttu kellegagi surmast ja tapmisest. Püssis, seletas mees sügava veendumisega nagu inimene, kes jõudnud absoluutse tõe tundmisele: püssis on inimese suurim hukatus. Kõige sügavamasse merde tulevat visata kõik maailma püssid, et mitte kellelegi ei jääks enam ühtki püssi. Püssi ei olevat kunagi vaja — hunti saavat maha lüüa ilma selletagi. Aga inimest ei tohtivat tappa iialgi, ruumi olevat kõigile küllalt ilmas — „de izgan passoul'õs“. Ja milleks sõidida?! — igäühele antagu võimalus elada! Kõik-sugust tühist pahna tuhnivat need „propessoorõd“ ja teised targad, aga sedasama ei mõistvat nad teha, et kõigil ilmas oleks hea elada! — Seesugune on rannarahva elufilosoofia ja seisukoht hariduse vastu.

Mitmed teadlased on käinud isiklikult liivlaste juures ja ikka on neid vastu võetud teatava umbusaldusega. Ei mõisteta uurijate töö mõtet ega väärtust ja hinnatakse rämpsuks, uurijaid endid ei usaldata seda enam ja kahtlustatakse halvas. — Aastate eest käinud rannikul paar antropoloogi ja kaevanud maa seest mõne surnugi hauast välja. See tõuganud liivlased käärima — surnute asjus on nad üldse väga õrnad. Tõustud peaaegu mässule teadlaste vastu. Ja veel siinamaani usub rahvas, et väljakaevatud surnud hulguvad õiti ringi ja otsivad oma tülitajaid. Ainult üks saadud salaja maha matta ja see üksi maitsvat taas rahupõlve. Ja kui jaanuaris 1921 sõitsid Eesti Akadeemilise Emakeele Seltsi ülesandel kaks liivi noormeest Tartu seminari edasi õppima, siis hoiatati neid ära-sõidul eidekeste poolt tõsiselt: ega teidki sinna muuks ei viida, kui et aga pealuid nülvida!! — Juhtus nii, et varsti peale prof. Setälä viimast külaskäiku liivi rannikule puhkes ilmasõda. Nüüd kriipsutatakse alla seda fakti igal juhtumisel ja arutatakse: kes muu selle sõja meile kaela saatis kui ikka see suur „propessoor“. Nii tihti tuli kannatada isiklikultki kibedate kahtlustuste all: küllap teiegi, propessoor ja nuorizand, ennustate taas mõnd hirmust häda ja hukatust; külast külla te siin käite, sehkendades ja päevapildistades alatasa — „špiionõd“ te olete, ja ega kedagi, tuleb aga jällegi sõda = liib tegiz soda!

Muidugi on töötamine raske niisuguses umbusklikus õhkkonnas, pealegi kus seda raskendab veel arusaamatus tööst. Lähed naiselt küsima midagi, et kuidas on see ja see sõna, — jah, jah, nõnda ta just on, nagu izand ütleb,

podiseb erutatud naine, ent ise ta sõna maa peal enam ei korda, — noh, saa siis õigele otsale. Teisal on naine äärmiselt elav ja jutukas, kuid keelenäiteid ei saa temalt kuidagi. Oo, jutustab ta küll, isegi palju ja väga palju jutustab ta, ent võtad pliatsi ja katsud üles tähendada ta jutu, siis kargab ta sulle kohe käe külge ja palub jumalakeeli: pai, pai noorisandake, ära sa nüüd veel, kullake, kirjuta! oota, las jutustan enne sinule kõik ilusasti ära — küll siis isegi näed, kuidas ta kõige paremini passib paberile panna. Ja ei lase teine kirjutada, tee mis tahes! Kolmas jällegi jutustab võimata räpakalt ja mõtteta, nii et ülestähendamisest ei tule välja õieti midagi; loed aga talle ometi ette ta katkendlikud fraasid, siis satub eit isegi ekstaasi oma räpakusest ja kilkab kaht kätt kokku lüües õnnelikult: kui knašš = kui tore! Kuskil on naine, kes väga hästi tunneb ja hindab selle haruldase omaduse väärtust, et ta mõistab liivi keelt. Paar korda patseerib ta demonstreerivalt mööda, teised kutsuvad teda ka hulka, ent eit annab vaid mõista, et tema alles on see teadmiste põhi, aga — tjaa, iga sõna maksab rubla. Harilikumalt on küll nii, et igaüks, kelle juurde lähed midagi küsima ja üles kirjutama, peab oma kohuseks seletada, et tema just ongi see lollidest lollem ise, kes ei mõista absoluutselt midagi. Kuidagi ei taheta panna oma pead tõhe, vaid rabatakse kohe juhatada edasi: vaat see ja see, oo, need alles mõistavad. Ja see on võib-olla ainus kord, kus kiidetakse naabrit nõnda laia suuga. Lähed aga naabri jutule, siis algab seal justament sama komet jälle otsast peale ja sind juhatatakse ikka edasi — veelgi targema juurde. Ometi peab ütleva liivi naiste kiituseks, et seesugune vastutõrkumine on kaunis pealiskaudne. Vähegi tõsisemal pealekäimisel antakse kergesti alla. Suudad siis veel sõbraks saada liivlasega, suudad sarnaneda nendega ja kohaneda ellu, suudad võita usalduse, — noh, siis muutub liivlanegi varsti suureks sõbraks ja haruldaselt südamlikuks, ja oi millised saladused usaldab ta siis oma aralt hingelt. Ja usaldust võita polegi nii raske, seda peab eriti tähendama.

On olnud võimalus juba nii mitmel korral eriliselt rõhutada rannarahva suurt ebausklikkust, millest on läbi imbunud kogu ta elu. Merel ja kodus, põllul ja karjas, alati ja igal pool on liivlane igasuguste ennustuste kammitsas. Nagu ta sadadest loodusenähtustest aimab ette vihma ja tormi, päikest ja pöuda, nõndasama kuulutab ta unenägudest ja käe pealt tulevikku, näeb igasugu tunnis-
märkidest õnne ja õnnetust ja seab nende järele oma elu.

Ennustustesse usutakse absoluutselt: ikka ja ikka olevat nad täide läinud. Pühasti peetakse kinni ka vanust kommetest ja traditsioonidest, pühitsetakse aasta tähtpäevi igaüht oma viisil, samuti ka elu tähtpäevi — sündimist, pulmi jne. Eriti palju tähelepanu antakse matustele, kus hoolega jälitakse vanu kombeid ja kardetakse elusaile pahu ennustusi. Surm on ainult üleminek uude ellu, „mirinõd“ (= surnute hinged) elavad isegi selles ilmas edasi, kui kodukäijad. Ja mitte üksi neid ei usu liivlane, — kõik ilm on talle veel täis üleloomulisi olevusi: üldiselt domineerivad rannikul kodukäijate kõrval veel kõiksugused kratid ja puugid, libahundid, painajad, rahaaugu-tulede vaimud ja lõpuks muidugi ka veel see vana „kure“ = kurat ise. Kollase kärkse näol rändab paha inime mööda ilma, murrab hundina loomi ja tütarlapsi ning sõidab vanamoorina sokul ja luual. Riias seitsme luku taga ahelais on seitsmes Moosese raamat, järved rändavad kohast kohta valge ratsaniku juhatusel ning parunid ja papid teenivad peale surma põrguvürsti kutsaritena.¹⁾ Aga veelgi enam: igas külas on isegi oma salajased „buřad“ — targad nõiad, kes teavad „sõnu“, kes ühenduses üleloomulisega, kes arstivad haigeid ja kiusavad vahel ka terveid. Otse võõristav on, kui kindlalt püsib ebausklikkus rannarahva hingest. Väliselt on see küll nii varjatud, et nagu ei märkagi midagi pealiskaudses kokkupuutumises. Alles kui hakata uurima seda erilisel, siis vast näeb, mäherdune muinasaeg hoovab esile rannarahva värisevast hingest. — Oli juhus paar unustamata nädalat jaanuaris 1921 kaasa elada rannarahva vähema kui elutukse, kuulda pikad pimedad talveööd läbi õudseid tondilugusid, kuulda nõiasõnu ja ennustusi, assimileeruda täiesti ümbrusega ja muutuda isegi otsekui liivlaseks kõige ta ebauskliku hingega... — alles siis oli võidetud rannarahva täielik usaldus ja avanes liivlase hing ära kõnelema kõik oma varjatud usutunnistuse nõidadest ja üleloomulisest ilmast. Alles siis, kui teed samuti uskuva ja hirmul võbiseva näo, siis jutustatakse alles varjamata kõik südameilt ära, siis sosistatakse, et see ja see on „buřa“ või „puugiji“ = puhuja, vaata ise, et ei jääks nendega kimpu, vaat, nende juurde mine õppima tarkust. Noh, lähedki juhatusse järele ülitarga jutule, saad

1) Suvel 1922 õnnestus allakirjutanul tungida isegi liivlaste muistsesse haldjateilma ja leida siin püsinult veel põliseid mälestusi maja, kolde, rehe, tule, metsa, tuule jne. haldjatest, kuna siamaani tunti enam-vähem ainult mere- ja rahaaugu-haldjaid.

sõbraks, võidad ka tema usalduse ja hakkad nukitsema, ent siis alles näed, missuguse kindlusega tegu — ei libise sõna üle bufa huulte. Asi seisab selles, et nõid ei tohi ju teisele õpetada oma kunsti, nagu üldiselt teada, — edasiõpetamisega kaob sõnadel jõud; ainult surmatunnil õpetatakse kunst nooremale põlvele, harilikult lastele. Sellepärast on ka igal pool võimata raske koguda igasuguseid nõiasõnu — mingi hinna eest ei taheta neid öelda. Nii liivlastegi juures. Mõnes külas on seisukord siiski veidi parem. Seal võivad nooremale sõnu öelda, ainult vanemale öeldud, kaotavat need oma jõu; parimad olevat veel need sõnad, mis salaja kuuldud.

Veel kaunis kõigutamata on ka rannarahva usk nende sõnade imetegevasse jõusse, nagu juba öeldud. Harva leidub inime, kes ei usuks. Näe, seal on üsna intelligentne noorevõitu mees. Haigena tsaariaegse Petrogradi sõjaväelaatsaretis äratanud ta ei kellegi vähema kui keiserliku kõrguse Maria tähelepanu harimata kunstnikuna. Ja hiljemini lõõnud uskumatult käsi kokku kogu kunstiakadeemia professorkond ja imestanud ta haruldast looduslikku andi. Nüüd on see mees liivi fanaatiline rahvuslane, unistab oma sõbraga isegi iseseisvast Liivi vabariigist oma raha ja metsadevalitsusega ja kaineneb alles siis, kui sõber manitseb teda ettevaatusele oma „kaugemalenägeva pilguga“ ja küsib: aga mis teeks meie vabariik siis, kui süttiks sõda? — !! Sealsamas kaldub jutt nõidusele, — ja seesama kunstnik loeb rea oma küla nimesid, kellest ta teab kindlasti, et need käivad küll libahundiks, küll painajaks ja „võluks“, ta pörutab isegi rusikaga selle tõestamiseks ega luba vähematki kahelda, et see nii on, — ta näinud ju ise oma silmaga... või pole ta aumees, et teda ei usta?! Aga nõnda peab uskuma kõiki, sest kogu rannarahvas on näinud ikka kindlasti „ise oma silmaga“.

Muidugi ollakse vaenulikud inimeste vastu, kelledest arvatakse, et nad võivad muutuda libahundiks, painajaks, „võluks“, aga seda suuremas austuses on jällegi „pugijid“, keda hinnatakse kui häid arste. Puhumist ja lausumist peetakse veel igal pool kõige mõjuvamaks arstimisviisiks. Iga haiguse peale on oma spetsialistid: ühel on parimad „ruošõnad“ (=roosisõnad), teisel parimad sammaspooliku, kolmandal eidekesel „jemavigasõnad“ (sünnitamisvalu vähendamiseks) jne. Arstimist ümbritseb alati suur saladuslikkus ja õudus, nagu igal pool mujalgi, mis nagu vägisi sugereerib arstitavaid ja sunnib uskuma neid arsti surmavõitvasse võimu. Need nimetud arstid ongi suurimad või-

mumehed usklike südamel, kaugelt suurimad kui kõik kirik ja „papid“ kokku.

Ristiuskki pole rannarahvale õieti muud midagi kui teatav ebausuväljendusvorm. Ollakse küll väga usklike, nagu vaimupimedam element ikka, aga usu tuuma ei suudeta tungida. Ainult usu-muinasjutud ja legendid piiblist on rannarahva mõistusele seeditavad, ja ainult neid usutakse ja võetakse vastu vahendita. Nii kujutatakse väga reaalseis piltides ette viimispäeva kohut ja järgnevat põlemist põrgutules. Kuski Pizaküla üksiktalus on imelik jumalasõna uurija ja seletaja, kes piibli põhjal väidab, et eesti keel on esimene keel maailmas, et Aadam ja Eevagi kõnelnud omavahel eesti keelt, et eesti ja liivi rahvad põlvnevad Semi soost jne. — kõik piiblis esinduvate nimede juhuslikul kõlalisel kokkusattumisel eestikeelsete sõnadega. Mehe fantaasia osutab juba nagu anormaalsust, ent seda enam suudab ta suggereerida usklike eideksi, kes peavad teda juba poolprohvetiks, kelle vägede Jehoova valinud oma esindajaks maa peale ja kelle kaudu ta ilmutab oma tulevikusaladusi.¹⁾ Veel enam iseloomustab rannarahva usumõistet juhtumine Pitrõgkõlas kevadtalvel 1920, kus keegi Läti „püha mees“ petnud oma usklike karjalt igasugust maapealset vara töötusega, sõidutada nad valgel pilvel neljakümne päeva järele taeva.²⁾ — Kirikuid on rannikul tervelt kolm: Irel, Pizas ja Kuolkas, Kuolkas peale selle veel vene kirik. Luteri õpetaja asub Irel ja peab jutlusi vaheldamisi kolmes kirikus. Just iseäralist suurt kiriku mõju ei saa konstateerida. Kaugelt tähtsamat osa etendab liivi vaimuelus teine usulik liikumine — baptism, mis eriti õitsele lõõnud veel sõja mõjul ja mõnes külas, näit. Iiral, Uuzkilas, Siikrõgis, Pitrõgis j. t. Nagu mujal, nii peab ära märkima ka siin rannikul kõige pealt selle liikumise hea mõju: siingi on tegelikult läbi viidud eneseparanduse ja ligemisearmastuse printsiipi. Kahjuks on aga ka baptism kaldunud siin enam välisele formali-teedile ja kaotanud seega oma väärtuse: käiakse ainult hoolega koos ulumas ja pühitsetakse viimse pedantlik-kuseni pühapäeva, isegi ei kõnelda millestki muust kui ainult Jumalast. — Kõige selle kõrval oli siiski juhus leida

1) Sedasama „prohvetit“ iseloomustab hoopis mehisemast küljest jutustus nr. 19 I liivi lugemikus: ta pole annud oma poega Läti sõjaväkke, vaid eitanud liivlasena Läti ja kristlasena ülepea igasugust valitsust, sest kõik valitsused püsisvat mõõga ja tapmise peal.

2) V. jutustus nr. 16 „Esimises liivi lugemikus“.

ühes külas ka võib-olla ainsa liivi mehe, kes julges esineda otse avalikult täieliku ateistina, enamgi veel — jumalateotajana isegi. Jäin korra naljatama sellega juutide jumala kulul. Kohe hiilisid heasüdamlikud eidekesed sosinal hoiatama: vaata ette, nuorizand, see vanamees teeb sehvti kuradiga, see on meie kardetavaim nõid, vaat nõiub ära sinugi. Nõnda pidas kogu küla ateisti kuradi käsilaseks. Ja kui julgesin kahelda, mis ta nüüd ikka võiks mulle teha, vangutati veel hoiatavamalt pead: oi, kõike võib see vana „kure“, — tuleb painama sind, verd imema, paneb sulle täid selga — mis aga ise tahab. Aga noh, küll ta saab oma nuhtluse, kui sureb, oli eidekeste troost.

Surma vastu tunneb rannarahvas üldse suurt saladuslikku aukartust. Surnutega ei tohi mängida. „Kaalmatara“ = kalmuaed on pühadus, pea igal külal on ta. Sadasid ennustusi on liivlasele, millest ta aimab enese, oma sugulaste, tuttavate ja võõrastegi surma, kas normaalset, poomist, uppumist — igasugust. Surmaprobleem on liivlasele kõige äramõistmatum ja ta katsub seletada seda igapidi.

Olgu lõpetuseks üks niisugune seletusekatse, mille jutustas keegi Ameerikas käinud peremees ja käskis uskuda tingimata. —

Elanud kunagi kuskil, muidugi Ameerikas, kuulus professor, nimepidi ei keegi muu kui — Robinson ise. See professor Robinson tahtnud surma ära võita. Ta uurinud kogu oma eluaja, selle kallal ja uurinudki lõpuks välja kuulmata imeasja, kuid saada surematuks. Ei olevat olnud muud vaja, kui lama aga üheksa kuud teatud olekus — ja näe, oledki surematu; siis tuleb sulle hoopis uus liha ja hing, siis sünnid uuesti ja elad igavesti. Professoril olnud masinad valmis juba ja ta tahtnud teha esimese surematuseproovi — eeskätt enesega. Keegi doktor olnud tal abiks. Professor heitnud puusärki üheksaks kuuks ja palunud, ütelgu doktor, kui tullakse otsima teda, nagu oleks ta ära reisinud. Ka kirjutanud ta igaks juhtumiseks testamendi, et ei süüdistataks doktorit ta surmas. Nii saanud ta puhata mõne aja. Tulnud sugulased doktori juurde: kus professor? — Ära sõitnud. Hea küll, oodanud, oodanud — professor ei ilmu. Hakatud kahtlustama doktorit tapmises. Asi läinud valitsuse kõrvu ja kuue kuu pärast tulnud politsei. Leitud puusärk ja tehtud lahti, hoolimata doktori ahastuslikest hoiatustest. Juba... oo! juba liigutanudki professor seal puusärgis, tõusnud üles isegi ja pööritanud juba silmi... — siis aga

langenud jõuetult maha ja surnud jäädavalt enneaegset surma. Nüüd alles saadud aru, kui hirmus halvasti on teinud valitsus oma vahelesegamisega. Sellest keeldud kõvasti isegi kõnelda, veel vähem kirjutada. Sellepärast on ka veel tänapäev kõik Robinsoni-raamatud taga kiusatud üle ilma kõikide valitsuste poolt, et rahvas ei saaks kuulda, kui halvad on kõik need valitsused — ei lase saada inimesel isegi mitte surematuks! — Ja ka peremees ei luba selle jutu alla kirjutada oma nime, kartes, et temagi langeb kah tagakiusamise alla, olgugi et kinnitan, et meie valitsus ei ole nii paha. —

Ometi ei tohi kõik eespool-esitatu äratada liialdatud arvamist liivlaste algikkusest. — Tarvitseks ainult vähegi sügavamalt vaadata kas või meiegi rahva hinge näit. rannikuil Läänes ja Saares, või Setus, või kus tahes mujal, — vastavalt palju primitiivsust leidub veel meilgi massi sügavamas sisemuses, ainult palju varjatumana, ainult kaetuna väliselt pealiskaudse kultuurimaskiga. Ja õigusega tähendab prof. Kettunen: võrdlemisi juba näit. vepslastegagi tunduvat liivlased veel täiesti kultuurinimestena, rääkimata siis meie kaugemaist sugurahvaist idas.

Viljandi, VIII. 1921.

O. Loorits.

*

P. S. On möödunud paar aastat sest ajast, mida kirjeldatakse eespool, paar „tormi ja tungi“ aastat liivlaste juures, ja nii mõndagi kujuneb juba tõsiasi, mis poolunistus näis selle kirjutuse valmimisel. — Ruttu on kohanenud liivlased uute oludega, rutem kui loota võis areneb ka majanduslik elu, aga kõige tähtsam — liivi meelsus on paisunud teadlikuks rahvuslikkuseks üle öö. Ja nüüd on liivi omavalitsuse (valla, kooli jne.) küsimus juba lõplikult reaalne ja silmapilgu põnevaim küsimus; võib otse imestada haruldast üksmeelt ja hookust rannarahval selles võitluses „pagasti“ pärast. Võitlus ongi küllalt raske, sest põhjendatult teravkibedaid etteheiteid äratav lätlaste arusaamatu vastuseisimine nii üleliia loomulikule nõudmisele. Igasugu raskendusi ja õigustamata tõkkeid veeretatakse ette, ja seda mitte ainult kitsarinnaliste kohalikkude tegelaste, vaid ka keskvalitsuse võimude, jah, isegi seltskonna poolt, mis on läinud kuni võõristavalt ebasõndsate ja pahahtlikkude kahtlustusteni läti ajakirjanduses (näit. „Brihwa Seme“, nr. 130, 14. VI. 1922). Ka on lükatud tagasi Sise-ministeeriumi poolt liivlaste valla-palvekiri aumeheliku ja lakoonilise põhjendusega — „ei kannata kriitikat välja“ (!) —

ilma et üleüldse vaevaks oleks võetud sõnagagi näidata, milles siis õieti peituvad need ettekujutatud puudused, kõnelemata juba vastutulelikkusest või nõuandmisest palujaile. Ja ometi on liivlased näinud tõsiselt vaeva oma vallaga, kulutanud niikuinii väheseid krosse nõupidamiste, riiareiside, palvekirjade peale, jah, isegi oma valla kaart on lastud joonistada omal kulul... — ja see kõik ei vääri ikka veel Läti valitsuse tähelepanu! Meie ei kujuta ette, kuidas saaksime meie näit. sellised olla Ruhnu rootslaste vastu; meie otse avitame neid, meile teeb aina au hoolitseda sellise elava rahvusmuuseumi eest. Aga kas liivi ainulaadilise rahvuse säilitamine ei teeks Lätile veelgi enam au!

Kuid tõkete kiuste, liivlus näib siiski esialgu püsima jäävat: paari aastaga on süttinud võimas rahvuslik liikumine ja seda ei sumbuta miski. Liivlased isegi imetlevad suurt muutust: alles põlatud, nüüd juba austatud liivi keel on saanud taas elavalt kõneldavaks ja enamgi veel — liivi keeli kirjutatakse jutte, ah, luuletatakse, isegi — mõtelge — raamatuid trükitakse sellel keelel — Emakeele Seltsi liivi lugemikud ongi saanud uueks evangeeliumiks rannarahvale endise Matteuse kõrva. Ühtlasi väljendub kohe ka algelise rahvusliku kultuurielu tung. Juunikuu 1922 jääbki liivi kultuuriloos rajavaks nurgakiviks: siis hakkas koos käima liivi rahvuslik laulukoor, hakkas õppima liivi näiteseltskond oma esimest liivikeelset ja ühel hoobil kohe ka algupärast liivi näitemängu (Emakeele Seltsi liivi õpilase A. Skadini kirjutatud pilkemängu) ja siis seati ka kokku liivi kõstri K. Stalte ja nende ridade kirjutaja poolt Liivi Haridusseltsi põhikiri. Seejuures tuli luua liivi keelde ka esimesed algelised kultuursõnad — ei olnud ju eestiski ammu see aeg, kus kunstlikult loodi sõnad teadus, haridus jt. Liivi keel võib täpsalt mälestada oma kultuursõnade sündi; nii näit. on loodud juunis 1922 sellised sõnad nagu teadus = liivi t'eud, haridus = lv. opatōz, ühing = iit, põhikiri = alizkeera, juhatus = juot, koosolek = kub jne. Aga mitu kuud kulus seltsi kinnitamisega ja veidraid tõkkeit tehti isegi siin (paragrahvide järjekord olnud veidi teine!). Ometi kinnitus saabus lõpuks ikka, ja teisel lihavõtte-pühal 2. IV. 1923. avas Liivi Haridusselts oma tegevuse, rahvamurru pisaraini vaimustatud osavõtul. Eesti vennashõimu parem seltskond annetas Emakeele Seltsi kaudu noorele seltsile väikese summa, Eesti Karskuseliit kirjastas selleks päevaks III liivi lugemiku, tervitasid Emakeele Selts, E. Kirjanduse Selts ja mitmed teised, ka Soomest ei puudunud õnnesoovid... — nii kujuneski see päev

otsekui liivi rahva uuestisünni päevaks, millest kirjutatakse liigutavaimaid ridu. Ja mingi imelise tunde äratab hinges see paarituhandelise hulga rahvuslik sünd ja tung kultuuri töötatud kõrguste poole, midagi liigutavat hella paisutab teadmine hinges, et suguhõimude hukkuvast hulgast üks esialgu on jällegi päästetud.

I. V. 1923.

O. L.

Suburgi perekond.

Kirjutanud Lilli Suburg.

Eelmärkuseks.

Alamaljärgnevad kujutused on Lilli Suburg enda 74. eluaastal (1915—1916) oma mälestamist mööda kirja pannud ja enese eluajal Eesti Kirjanduse Seltsile määranud — trüki teel avaldamiseks. Vaheajal lahkunu soovi täitmine sünnib käesoleval teel.

Seda L. Suburgi ulatusrikkamat käsikirja tuleb tähtsaiks ja eesti kirjanduses siamaani ainulaadilisteks materjalideks pidada, millel — iseäranis kirjutuse hakatuses — teatav kirjanduslikki väärtus ei puudu, kuna lõpupool küll kuivem on saanud. Töö sisaldab väga huvitavaid üksikasju ja sagedasti õige plastilisi kujutusi eesti ärkamisaegsest elust, mõisate ning mõisateenrite ja talurahva kommetest kui ka vahekorrast. Üksiku perekonna arenemise ja lagunemisloona on ta ühtlasi tüübiline ja iseloomustav kogu toleaegsele edasirühkivale Eestile.

Autor on püüdnud — kui detaile mitte kaalule võtta — Suburgide perekonna lugu ilustamata ning varjamata jutustada, tõest kinni pidades ning õige objektiivselt otsustades; võib olla, et ta otsused Jannseni kohta siiski ehk liiga karmid on, kui võrrelda neid sellega, mis Jannsenist teiste allikate najal kuulda on olnud.

Kõnealuste mälestuste väärtusi arvesse võttes peame kohaseks tööd siin täies ulatuses ilmutada, ilma mingisuguseid märkusi juurde lisamata, jutuheit ainult keeleliselt siludes ja selle kaasas üksnes hoopis väheseid, sisu mitte kahandavaid osakesi kärpides.

E. Kirj. toim.

Eeskõne.

Olen enesele raske ülesande täita võtnud. Suburgi perekonna, s. o. mu oma vanemate elulugu jutustada.

Raskeks nimetan seda tööd sellepärast, et mul seal mu kõige armsamate ligemiste eluolusid, nende omaduste valguse- kui ka varjukülgi tuleb avalikkuse ees paljastada. Kui kergesti ei voola seal süda kiitusest üle, kus ta peaks laitma. Ometi ka teisest küljest asja peale vaadates: kui ruttu ei ole ka seltskond valmis ainult paiste järele: poo risti! poo risti! hüüdma, kus neerude ja südame soonte läbivaataja vabandamiseks ja ehk koguni heakskiitmisekski küllalt põhjust leiaks. Tahab keegi mõnda elulugu kirjutada, peab tal sealjuures tõe ja õiglus juhtnööriks olema — õige arvustusevõim mõõdupuuks käes.

Kord lausus aga ka üks elutark mees: see ei ole karakter, kes mitte mõnd elusaladust oma rinnas peita ei jõua, olgu see ligemise või iseenda oma. Ja jääbki tõeks, et igal tõsisel inimesel oma elusaladus on, millega ta kogu oma olemise ära annaks. Sellepärast hoian minagi oma eluloo jutustamises mõndagi tagasi, mis mitte juba avalikkusele saagiks ei ole langenud ja sellepärast selgitust ei tarvita.

Olen küll nõrk sullevedaja, mul puuduvad tihti sõnad mõtete täielikuks väljaütlemiseks, leian mõnigi kord paberilt, et sinna pole jõudnud, mida just olen ütelda tahtnud. Aga et Eesti Kirjanduse Selts mind korra „kirjaniku“ nimega on austanud, siis tahan selle tänuks nüüd oma viimase jõupingutusega veel teha katsuda, mis võimalik, et eesti kirjandust veel ühegi palaga rikastada, nimelt ühe tähtsama perekondliku elulooga Eesti ärkamis-ajajärgust.

Valgas, 21. X. 15.

Lilli Suburg.

I.

Tütarlastest kasvab neiu, poisikesest noormees, nad astuvad paari ja asutavad perekonna.

Kes olid minu vanemad lastena, kus ja kuidas kasvasid nad inimesteks? Nad olid teoorjuse-ajast pärit, Vändra valla tähtsamate talupidajate lapsed. Isa Kivimurru peremehe poeg ja ema Lüiste peremehe tütar.

Kui vana härra Voldemar von Ditmar oma suure mõisa ühes vallaga oma kahe poja vahel ära jagas, said Kivimurru ja Lüiste kohad nooremale, kindralist pojale osaks, Uue-Vändra taludeks, kuna vanem, majorist poeg Aleksander von Ditmar vanemate elupesa, Vana-Vändra, poole valla maadega omale sai. Kivimurru (mehele anti koha järele priinimi) poeg Toomas ja Lüiste Nuut'i (peale 1822. a. saadud priinimi) tütar kasvasid aga veel vana härra valituse ajal inimesteks, kus teopäevi alles ühele mõisale tehti.

Niiviisi sai siis ka Vana-Vändra mõisa nimetatud kahe lapse kasvukohaks.

Enamasti jutustamiste varal olen enesele siis ka pildi tolleaegse mõisasakste maja sisemisest elust, tema parematest külgedest loonud. Nagu inimestele möödaläinud ajast enamasti ikka paremad juhtumused ja sündmused meelde jäävad, kuna ehk halvad küljed mälestuses enam kahvatavad, nii jutustas ka meie kallid ema oma lastele ikka kõigest heast ja rõõmustavast, mis ta oma noorpõlves oli maitsnud. Nimelt ei jõudnud ta oma preilit, keda ta oma kasuemaks nimetas, küllalt kiita — ei ühtki laituse sõna pole meie tema suust preili kohta kuulnud.

Tema, Eeva Nuut, valiti kui kaunis, virk tütarlaps juba ta 12.—13. eluaastal mõisa Lilla-preili, sakste kõige vanema tütre, toatüdrukukuks. Tol ajal kubises mõisamaja teenijaist vaimudest. Seal oli nimelt igal proual ja preilil oma kaks tüdrukut, üks jämedamate koristamistöode, teine proua või preili ligemal peenemate, õrnamate toimetuste jaoks. Nii pani Lilla-preili oma Eeva kohe „saksa riidesse“ : andis talle selga ilusa heledavärvilise siitsikleidi, ette valge kaelustega põlle, jalga valged sukad ja ristpaelttega kingad, ja hakkas teda kohe nõela tarvitamises juhutama; peagi ei lappinud Eeva mitte ainult oma preili pesu, ei nõelunud sukki, vaid aitas talle koguni uutki pesu õmmelda.

„Meid toideti kaunis hästi ja saksad armastasid ka, et meie, noored, rõõmsad olime; koguni tantsupidusidki tehti meile vahetevahel. Vana härra laskis vana Torupilli-Mihkli Kirikuarult ta torupilliga mõisa tulla; see mängis siis suures saalis oma lugusid, nii et tal highi otsaesisel maha tilkus, ja meie tantsisime toa- ja kokapoistega, nii et särgid seljas higist nõretasid; ka Lilla-preili õetütred, noored preilid, kes tema juures kasvatada olid, hüppasid meiega ligi. Vana härra, kes ühest poolest juba halvatud oli, istus ratastega tugitoolis, proua teises tema kõrval, ja naeris vahel, kui mõni tantsijapaar juhtus maha kukkuma, nii et tal sülg suust kaugele välja pritsis.“ Nii pajatas mamma meie meelegaheaks mõndagi.

Ka vanast Jürkast, vana härra „faktootumist“, kes oli mees iga toimetuse jaoks, vana härra parem käsi, kuulsime naljalugusid. Tal oli hea süda ja kauaaegse teenistuse tõttu oli ta oma sakste paremaid kui ka halbu omadusi hästi tundma õppinud ja oli selle läbi õieti julgeks läinud. Nii andis ta mõnikord mõnelegi oma lihtsa asjast arusaamise järele nõu, kuidas nad seda või teist pidid tegema, kui ta nägi, et saksal nõust puudus oli. Suurt nalja tegi see kõigile,

kui vana Jürka mõnikord, kui võõrad lauas istusid, „üles passides“ saksu ikka sööma sundis: „Võtke, võtke, saksad, ja sööge, meil on köögis küllalt veel!“ Aga ta tegi sakstele mõnikord külaliste ees ka häbi. Nii näituseks käskis ta korra üht noort toapoissi, kes alles mõne päeva eest mõisa teenriks oli tulnud: „Kui võõrad minema hakkavad, siis võta müts peosse, mine võörkotta ja siruta ilusti kummardades igaühele oma müts õieti silme ette. Ainult nende kopikate varal, mis sulle seal mütsi visatakse, võid sa rikkaks saada.“ Poiss täitiski käsu, ei saanud aga kopikatki, kuna vana Jürka Lilla-preililt, kes see majakorra peavalitseja oligi, sest et vana proua juba õieti võimetu oli, tubli noomituse sai. Jürka tegi aga ka head: kaitsis nooremaid teenreid mõnigi kord vana härra viha eest. Nimelt oli vana härra oma vihas kergesti valmis süüalust peksu alla mõistma. Seda nuhtluseakti toimetati toapoiste magamistoas, kuna härra ise kõrvalises toas istus ja kuulatas, kas Jürka, kes see eksekuutor, peksja oli, ka tubleid hoopisid andis. Mis tegi aga Jürka-kelm? Ta muretses enesele loomanaha, laotas selle pika pingi peale, kus süüalune end oleks pidanud sirutama, ja ladus sellele nahale hoopisid pihta, kuna pekstav pingi kõrval seisis ja täiest kõrist kisendas.

Sel ajal hakkas ka mõisa vesiveski Jants või Juku, ei tea õieti, kuidas teda just õieti hüüti, mõisa kööki ilmuma. Ta seisis ukse kõrval ja vaatles koka toimetust pärani silmil. „Poiss, mis sa seal muidu vahid, too mulle parem õuest mõni sületäis puid, et enesele mõne hea suutäie ära teenid.“ Poiss jooksis puude järele, nii et jalad välkusid. Sest silmapilgust jäi ta koka kannupoisiks. Mõne aja järgi pidi aga kokk noomima: „Kuule, poiss, sa näitad mul kange näpumees olevat. Ära sa mul aga sakste roogasid puuduta, — siis saad näppude pihta!“ Möldri Juku, pärastine kirjanik Jannsen, oli aga suur jutumees. Ta ladras kõigest, mis ta veskikojas rahva suust oli kuulnud, mõisa köögis edasi. Pea oli tal terve teenerkond kuulajateks, ja kui ta veel oma rahvalauludega platsi astus, tulid isegi noored preilid kuulutama. Sel teel said ka vanad saksad tema lauluandest teada ja lasksid teda oma ette tulla.

„Kuule, Juku, kas sa ei taha mitte mõisa õövahiks tulla? vana õovaht Ants on liiga unine, ei mõista ka laulda. Sina aga laulad ilusti, ja võid enesele ka ühe kärina teha ja siis sellega ja lauldes ümber mõisa majade käia, nii et vargad ka kuulevad, et mul õovaht on, ja siis eemale jäävad.“ Muidugi tahtis Juku ja hakkas õövahiks. Esiotsa

kõlas terve mõisa õu õö läbi kärinast ja laulust. Aegamööda muutus aga asjaolu. Poiss käis, niikaua kui ta saksu üleval näis olevat, ainult ümber elumaja, hobustalli ja viljaaeda kõrvale jättes, käristades ja lauldes; kustused aga tubades kõik tuled, siis ronis ta köögi vöörkotta, tõmbas enese sinna ühte nurka kõssi kokku ja uinus, kuni teenijad majas jälle liikuma hakkasid. Sellest põlvest päästis poisikese õpetaja Körber. Ühel õhtul, kui ta hiljemaks mõisa jäi, kuulis ta poisikese laulmist. Ta tellis öövahi sakstelt enesele — ja sai sest ajast saadik „eesti kirjan-duse isa“ J. V. Jannseni kasvatajaks ja koolitajaks.

Vana proua valvas suure hoolega noorte teenijate vooruse üle. Tüdrukud magasid tema ligilähedal tubades, kuna poisid kaugemal, maja teise otsa pool elutsesid. Noorepärase peremamsli tuba oli ainult vaheseina läbi vana proua magamiskambrist lahutatud — üks läks sinna saali kõrval olevast söögitoast.

Vana proua ei saanud öösiti hästi magada. Tema kerge une peletasid tihti ka rotid, kes toa lae peal, põöningul kolistasid, vahest suurt müra tegid. Sellepärast laskis ta oma kammertüdruku Anne ööd läbi oma voodi ees tooli peal istuda, pikk luuavars kui soldati püss õlal, ja kui rotid kolistama hakkasid, pidi Anne luuavarrega lae pihta koputama, et kolistajaid sedaviisi eemale tõrjuda. Muidugi uinus noor, 15—16-aastane tütarlaps, päevasest tööst väsitatud, mõnigi kord ka magama, kus siis taplemine ei puudunud. Nii kohutas proua ta ühel ööl magusast uinakust, teda käevarrest raputades. Taplemise asemel sosistas ta aga: „Tasa, tasa, ära tee häält! Vist on kass õhtul saali jäänud, nüüd kuulsin teda söögituppa minevat. Sa tead, et ma kassi tubades ei salli. Võta ööküünal laualt ja mine kutsu Lilla-preili Eeva, ka Kati ja Ellu meile appi kassi välja ajama. Aga ka vana Jürka peab tulema. Nad tulgu õige ruttu, ärgu hakaku endid riidesse panema, võtku igaüks ümber õlgade, mis keegi just kätte saab. Sina jäta ka oma kingad siia. Kõik astugu tasa, et sammusid kuulda ei ole.“ Peagi tuli Anne trobikond kaaslastega tagasi. Vana proua seisis juba oma toa ukse-lävel, lühikeses vatteeritud aluskuues, suurrätik pihtade ümber, laiade kroogitud treemlitega valge tanu peas, jalas valged sukkade põiad üle hallide öösukkade tõmmatud, oma luuavars peos. „Jürka“ — mees aluspükstes, lühike jupka õlgadel rippumas, palja jalu, sasis juustega — „sina võta küünal ja käi ees, meie tuleme sinu järgi, esiti mina kepiga ja siis tüdrukud üksteise järgi,“ komandeeris vana proua.

„Ma ei või veel tänapäevani sellest veidrast öösisest rongikäigust ilma naeruta rääkida,“ ütles mamma, kui ta meile sest jutustas. „Eesotsas vana Jürka, ennast õieti sirgu ajades, oma kindraliseisuse tundmises, tema järele vana proua veider küürus kuju, siis noored tüdrukud särگیvael, ühel suurrätik, teisel kirju tekk piha ümber, kõik palja jalu. Ainult Jürka julges küsida: „Missuguse vaenlase vastu me siis nüüd selle sõjaväega peame minema.“ „Me läheme söögituppa kassi otsima, — ta kuriloom on enese sinna muidugi mõnda nurka ära peitnud. Astu ees, lähme!“ Meil tüdrukutel kipitses naer kõige selle veidruse üle kurgus, et tahtis ära lammata, saime aga ka juba kõik aru, et me mitte nii suurepäraselt kassijahile ei pidanud minema, vaid et selle kometimängu taga midagi tõsisemat peidus oli, nagu lõpuks ka välja tuli. Söögituas käskis vana proua: „Jürka, valgusta oma tulega iga nurk, kuskil peab see kuriloom ikka leida olema.“ Jürka vahib kõik nurgad läbi, meie niisamuti — ei ole kassi ega rottu näha. „Siis on ta peremamsli tuppa pugunud, lähme otsime ka selle toa läbi.“ — „Aga proua, kuidas sai ta läbi kinnise ukse sinna?“ — „Noh, on ju mitmesuguseid kassa — mõned saavad ka kinnistest ustest läbi.“

Seal oli meil juba täieline aru käes — hakkasime salaja värisema selle eest, mis nüüd tulemas oli. Oli meil ju teadupärast, et toapoiss Ants peremamsliga sõbrustas; vist oli vana proua kuulnud, kui ta mamsli tuppa hiilis. Proua, kes juba kärsituks läks, koputas oma luuavarrega ukse pihta ja käskis: „Tehke uks lahti, Teie tuppa tuli kass, tahame ta välja ajada. Ruttu, ruttu tehke lahti, — meil hakkab juba külm otsides.“ Natukese aja pärast vastas värisev hääl: „Siin ei ole ühtki kassi. Kuidas ta siia sisse võis saada.“ — „Noh, tehke aga lahti, meie tahame ise näha, kas on või ei ole.“ — Ei aidanud vastu panemine, uks keerati lukust lahti. „Palun natuke oodata, kuni ma jälle teki alla olen pugunud,“ palus hale hääl. Proua viivitas natuke sisseastumisega. Ta teadis, et sellest toast pääsmist ei olnud: toal ei olnud teist ust ja ka talvised kahekordsed aknad ei lasknud põgenejat läbi.

Terve rong venis Jürkale tuppa järgi. „Soo, nüüd vaatame kõik voodialused ja kapitagused läbi,“ käskis vana proua, kuna ta ise oma luuavarrega igasse nurka torkis. „Ei ole ka tõesti kuskil nurgas kassi. Aga, mamsel, ehk olete nii suur kassi sõber, et ta oma kõrvale voodisse olete võtnud.“ Voodist oli haledat nuuksumist kuulda, kui vana proua äkisti tekid mamsli pealt ära tõmbas.

Oh imet! seal lamas toapoiss Ants oma aluspükstes särgiväel, peaaegu mamsli suuremast kogust kinni kaetud. „Kas näete nüüd, tüdrukud, et meil mitte ainult neljalgseid kasse ei ole, vaid ka kahejalgseid, ja et minu veel terav kõrv mind mitte ei ole petnud. — Välja nüüd, kuriloom, ega me sind ometi enam siia ei jäta!“ käritas proua, Antsule hea hoobi selga andes. Ants kargas voodist välja. „Nüüd, Jürka, võta vang oma hoiu alla ja homme annad sa talle 30. Teie aga, mamsel, koristage oma asjad kokku. Homme hommiku viib teid küüdimees sinna tagasi, kust teie olete tulnud.“ Tüdrukute poole pöördes ütles ta: „Vaadake, nii läheb igaüks siit minema, kes minu majas tahab liiderlikku elu elada.“

Sedaviisi sündiski teisel päeval; peremamsel saadeti vana öövahi Antsuga redelvankris, hobusekronu ees, minema. Kui palju hoopaa vana Jürka toapoisi selga, kui palju naha peale ladus, ei ole keegi teada saanud, — kui Jürka päris vihane oli, siis viskas ta naha ka täitsa kõrvale.

Kui noor majorihärra proua võttis, ehitati noorpaarile mõnisada sammu vanast mõisamajast eemale uus, väiksem maja, mida „altnõisaks“ nimetati, kuna vana mõisat, millesse vanad saksad edasi elama jäid, „mäeltnõisaks“ hakati hüüdma. Selles mäeltnõisas tuli ka imenähtusi ette, nagu neist tihti ka mitmeist muist vanadest rüütlimõisaist on kuulnud. Tahan siin ka mõnest nii lihtsal viisil pajatada, nagu sellest oma ema suust olen kuulnud. Jääb igale ausale lugejale oma vabadus selle kohta arvata, mis tahab. Mina aga uskusin oma ema tõetunnistust.

Nii kuuldi seal mõnigi kord kolinat ja hääli, millede sünnitajaid mitte üles ei leitud. Korra, ühel kuuvalgel talveõhtul, istusid tüdrukud veel hilja näputööd tehes üheskoos, kuna härrased juba igaüks oma magamistuppa olid läinud. Korraga tõusis suure trepi peal koletu kisa ja müdin: vasikas röökis, koerad kisklesid ja vastu trepiust mütsatati, nagu oleks tahetud teda puruks tõugata. Tüdrukud langesid hirmunult üksteise kaenlasse; Lilla-preili ilmus oma toast nende sekka. „Mis koletu müra seal trepi peal õieti on? Arvasin juba, et teie õues hullasite. Kutsuge Jürka, võtke laternatuli ja lähme vaatama, kas ehk koerad mõne vasika laudast välja on ajanud, mis küll päris võimatu on uskuda, ja ta siia trepi peale hirmutanud, kus nad ta ära murdsid.“ Jürka, vana majafaktootum, tuli laternatulega, ja mindi trepile vaatama, kus juba vaheajal kõik vaikseks oli jäänud. Avati trepiuksed. Hele kuuvalgus läikis värskel lume peal, mis õhtul oli sadanud, aga

mitte ainustki loomajala jälge polnud kuskil näha, kui hool-
sasti ka Jürka oma laterna paistel neid otsis. Õlgasid ke-
hitades läks igaüks oma öökorterisse. Hommikul uuriti
lauda juures järele, kas ehk mõni vasikas kadunud oli.
Ei. Kuidas võis ka sealt kinniste uste takka mõni loom
välja pääseda. Öövahi tunnistuse järele olid koerad kõik
selle öö vagusi oma onnides puhanud.

Teine imelik sündmus juhtus päise päeva ajal. Saksad, vana proua, tema minija majoriproua, üks prouast
tütar ja Lilla-preili oma Eevaga istusid, näputöösid tehes,
ühel ilusal suvisel pärasüüal suurtrepil. Korruga hüüab
üks noor proua: „Vaadake, meile tulevad võõrad — vist
Käru omad.“ „Eeva, mine ruttu saali ja vaata, kas ehk
kuskil mööblite peal tolmu on. Tule aga kohe jälle tagasi,
et võõraid vastu võtta,“ käsib preili. Eeva viskab aga enne
veel pilgu suure tõlla poole, mis nelja musta hobusega,
kutsar ja teener pukil, imelikult sahisedes, ilma et rataste
põrinat ja hobuste kapjade kõlinat kuulda oleks olnud, suure
värava kaudu, muru ümber viivat teed mööda maja poole
sõites läheneb. Eeva ruttab saali ja sealt trepile jälle tagasi.
Mis näeb ta seal: ta preili seisab, kahwatanud kui surnu,
tarretanud pilguga õhku vahtides, trepiastmel, käed rinna
all ristis. „Eeva, sa nägid ju ka, et suur tõld sõites tuli?“
pöörab ta tütarlapse poole. „Kus siis külalised on?“ küsib
Eeva vastu. „Nii kui tõld trepi ette paigale jäi, astusin siia,
et võõraid vastu võtta — aga kõik oli kadunud.“ — „See
oli surma tõld, ta tuli mulle järele,“ lausus vana proua.

Veel mõndagi imeasja olen kuulnud, millest terve maja-
pere mäeltmõisast teadis jutustada, sellest aga edaspidi;
siin astugu jälle tõsine elulugu platsi, et kõrvalekaldumine
lugejale igavaks ei läheks.

Preili hoolitses hästi selle eest, et ta Eeva ka mõis-
tuse poolest targemaks kasvas. Ta rääkis temaga palju
üle eluolekute, tütarlaste vooruste, kommete viisakuse jne.
Vaatas selle järele, et tüdruk oma peatükid ning piiblitlood
ja vanemate tüdrukute käest kirikulaulude viisid hästi ära
õppis; kirjatahti õpetas temale ta ise. Saatis teda hoolega
kõstrile katsele ja õpetaja Körberi laulukoori ligi laulma.
Jäi talle nõuandjaks ja juhatajaks kuni oma elu otsani.
Kui mamma Lilla-preili surmasõnumit kuulis, ehmatas ta nii
kangesti ära, et tal laps, keda ta just imetas, kui papa
talle selle sõnumi tõi, peaaegu sülest pidi maha kukkuma.
„Nüüd olen ma oma ema kaotanud!“ hüüdis ta valusalt.

Olen aga oma jutustamisega liiga ette tõtanud.
Vahepeal sündis veel palju, mis kõik meie tulevase ema

saamise peale mõjus. On ju inimeselapse ümbrus üks kõige mõjuvamatest kasvatamis-abinõudest.

Meil ei ole siin kõrvalevaatamist, kuidas teistes mõisates elati, kuidas seal vahekord härraste ja nende ligemate teenrite vahel oli. Väandra mõisas elasid vanad saksad inimlikult oma teenijatekogu keskel; toitsid neid üsna hästi, rõõmustasid neid, aga karistasidki üleannetuid isalikult ja emalikult. Nimelt oli sakste kõige vanem tütar Lilla-preili, kes mehele ei olnud läinud, maja elu hing, kes kõik sisemise majanduse vedrud liikuma pani. Räägitud küll, et vana härra nooremas põlves õieti vali ja tige olnud, oma alamaid tihti kurjasti piinanud, kuid Eeva Nuut'i ja teiste kasvamise ja teenistuse aegu ei olnud sellest enam palju märgata — ainult et vana Jürka veel mõnikord oma peksuameti-kohust pidi täitma; kuidas ta seda kohust täitis, oleme eespool ka juba kuulnud. Ditmari vanad saksad rääkisid ka, et nad, oma teenijate seas viibides, kaunis puhast „maakeelt“ Tallinna kirjakeele põhjal kõnelesid.

Talurahva elu oli aga tolleaegse teoorjuse põlves ikka raske. Mõisale päevade tegemise orjus kui ka peale selle veel kõiksugused maksud, iga vähemagi saagi pealt maast või veest oma osad, kurnasid talurahvast koledasti. Ja et valitsus talupoja üle ju ainult mõisnikkude vägivalla käes oli, võis see, ei mingi ülevõimu ees vastutav, hoopisid jagada, kui palju ta tuju just himustas; küll peksti seal puuduvate päevade, küll iga vähemagi vastupanemise eest valitsejale või kupjale. Mõisavalitseja oli ühel hoobil ka talurahva-kohtu kirjutaja — seal võib juba ise arvata, kuidas õigusega lugu oli. Mu õnnetu riisunud ja rõhitud eesti rahvas! Süda paisub vihast, kui nüüd oma pilgud meie isa kasvamisaja poole pööran.

II.

Kas mõni teine tunneb, mina küll ei tea selle saadana nime, kes viinapõletamise leidis — Saksamaal see tark ikka sündis ja viina ta vist ka suri; seda nõuaks inimlik õigusetunne. Ja kes tõi selle põrgukunsti meile? Ikka saksad, saksa võimukas rüütlisugu, kes enesele eesti rahva kasvataja au — oma viinaköökidega ja orjavaimude kasvatajate kantslitega pärib. — — —

Majorihärra v. Ditmar, vana härra vanem poeg, valitses juba mõisa välmist suurepärasest majandust, kui Kivimurru poeg, 16—17-aastane Toomas mõisavalitsuse valjul käsul pidi tulema viinaköögi-päevi tegema. Tolle aja kõige targema ja osavama viinaköögivärvkide meistri

nõul sisseseatud koda töötas talved läbi kõige kangemat piiritust, mis koletute vaatide kaupa Väändrast välja veeti. Veel jäi aga küllalt üle, millest talupoegade jaoks joogi- viina võidi valmistada, et sellega kõrtsisid täita, millede peale vaesed orjad igal sammul ninaga tõukasid. Seal oli Tõrvaaugu kõrts umbes pool versta allpool mõisat, kiriku- kõrts ehk $\frac{3}{4}$ versta pealpool, just kiriku kaitsjate tiibade all; mõned verstad eemal tulid Rõusa, klaasivabriku ja suure jõe veski kõrts; isegi koolimajade lähedale, igale kohale, kus aga talupoeg oma tegevuse sunnil liikus, istutati talle kihvitaim tee peale ette. Käis ta vallaküüdis või mõisavooril, kükitas tal iga 5 versta taga kõrts tee veerel, isegi talveteedel viskasid raba- ja sookõrtsid oma püünised orja järele välja.

Ja selle, inimese ihuliselt ja hingeliselt ärakihvitaja põrgulakke valmistamiskotta pandi noor poiss, teistega ühes, talved läbi orjama. Juba see aur, mis viinakööki täitis, mõjus inimeste peale uimastavalt, aga seal jagati veel igaühele, kes õieti usin oli „viinaperemehe“ käskusid täitma, tublid „karakad“ sest „kangemast“ poistele ja meestele õhtuti välja. Kivimurru Toomas, kui kõige virgem ja terasem poiss, kes tihti peremehe aset pidi täitma, kui see vahel puhkama läks, sai ikka seda „kõige paremat“, peaaegu iga söögi alla. Kui vaene poiss siis nädalase orjamise järel laupäeval hilja õhtul koju jõudis, langes ta kui ront oma asemele ja ei avanud oma silmi enne püha- päeva õhtut, kus jälle nädalasele orjusele ennast ette pidi valmistama. Nii läks paar talve mööda; suviti töötas poiss küll kodutalu, küll päeviti mõisa põllul. Härra, kes ka ise igal pool töötamist üle vaatás, valitsejat ja kupjasid juhatamas käis, hakkas viimati virka, terast mustapealist ja sinisilmilist priskejumelist poissi tähele panema. „Kuule, Toomas,“ küsis härra ühel kevadisel päeval poisilt, „kas kirja ka tunnend?“ — „Ikka natukene kah.“ — „Kas oskad ka numbreid teha?“ — „Mõnda ikka kah.“ — „Noh, mida sa ei oska, seda õpetan sulle ise. Ma tahan sind kiltri, kup- jale abiks panna. Vana kilter on liiga toss, sellest ei saa enam asja. Kohe homme tule mu juurde, et ma sind su ametiga võiksin tuttavaks teha.“

Sellest teisest päevast saadik astus Kivimurru Toomas kiltri kohale; härra ise õpetas teda, kuidas ta oma raama- tusse teopäevi pidi üles tähendama, numbreid tegema ja rehkendama. Küll oli ka kiltri teenistus ränk: päeva tõusust kuni loojaminekuni mööda laialisi põldusid kupja kepi all kui koer sinna-tänna jooksta, nii et õhtuti jalad kui puu- tükid kanged ja valu täis olid, terve ihu väsimusest värises,

nii et vahel õõ otsa kõval asemel pidi vintslema, ilma et magada sa. Aga viinaköögi teenistusest oli ta ometigi päästetud. Kiltril oli ka talveti küllalt tegemist. Kõige enam puurajujate ja -vedajate kannul käia jne.

Kiltril tuli tihti ka mäel kas söömas või härra jutul käia. Seal juhtus ta mõnikord ka mäeltmõisa toatüdrukuid silmama. Neid ei peetud ju ka kui lindusid puuris. Neil olid oma vabad tunnid õues hullamiseks, nimelt videviku ajal. Seal torkas nügissilmalisele kiltrile kõigi teiste seast Lilla-preili Eeva silma. Ta jäi aegamööda ikka tihedamini ja kauemini kõõgitrepi nurga tagant vahtima, kui tüdrukud õue peal või jõe kaldal, mis mõisa tagant mööda voolas, üksteist taga ajades hullasid ning kilkasid ja kus kõige ilusam tüdruk ennast poisi meelest ikka kõige viisakamalt üles pidas: ei teisi jämedalt kiskunud ega nii laia suuga ei naernud kui ta seltsilised. Nagu silmadel vastuvaidlemata magnetiline võim on, nii tõmbasid ka Tooma suurte sinisilmade pilgud Eeva silmade tähelepanemist priskejumelise kiltri peale. Peagi algas pilkamine ja nokkimine kaaslaste poolt. Kiltri Thomas vahib ju ainult Eevat, teisi ei ole tema silmis olemaski. Kes noor on olnud — ja kes seda mitte ei ole olnud! — see teab, kuidas just niisugune nokkimine ja näägutamine tundmusi süvendab. Nii sündis ka siin. Ei juhtunud Eeva korra hullajate seas olema, pani kilter peagi minema, ja Eeva silmad otsisid ikka, kas ka trepi nurgatagune sisse oli võetud. Suve ja järgneva talve jooksul oli salavõim südamed juba niikaugele viinud, et noormees ja neiu iseendamsi pidid tunnistama: ma armastan teda ja ei kedagi muud enam maailmas. Ometi ei olnud noored inimesed siinamaani veel teineteisele nii ligidale saanud, et nad teineteisele oma tundmusi oleksid võinud avaldada. Seal tuli juba saatus oma valju käega vahele ja ähvardas õrnad südame sidemed katki kiskuda. Jaanikuu algul kadus Eeva täitsa näitelavalt. Kilter kuulis kipitava südamega: majoriproua olla oma lastega Pärnu merevette suplema sõitnud ja preili Eeva kaasa palunud, sest et ta võivat kõige rohkem Eevat kui lasteravitsejat usaldada. „Kas proual endal tüdrukuid ei ole, et ta nüüd peab Eeva külma vette viima, kus ta haigeks võib jääda,“ nurises vaene poiss endamsi, aga sest ei hoolinud ei inimesed ega jumalad midagi — Eeva jäi kuni sügiseni Pärnu, ja viimati tulid saksad ilma temata mõisa tagasi.

(Järgneb.)

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus 1923.

Eesti Kirjanduse Seltsi asjaajamise büroo

asub Tartus, Gildi tän. nr. 8,
teisel korral, Eesti Rahva Muuseumi juures.
Telefon 601.

Avatud äripäeviti kella 9—3.

Seltsi büroost on saada kõiki Seltsi kirjastusel
ilmunud raamatuid, mida veel müügil olemas.
(Müügil olevate raamatute ja kuukirja varemate
aastakäikude nimekiri on avaldatud viimasel
kaane küljel.)

Seltsiliikmed, koolid ja raamatukogud saavad
hinnaalandust. Tellimiste korral, mis ulatuvad
üle 100 marga, võtab kirjastuseladu postikulud
oma kanda. E. K. S. raamatuid võib saada ka
kõigist paremaist raamatukauplustist.

**Seltsi kuukirja „Eesti Kirjanduse“ 1923. aasta
tellimishind on 300 marka.**

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923. a. — 100 mk.
Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 2000 mk.

Seltsile ehk tema toimkondadele saadetavate kirjade ja muude postisaadetiste aadress: Eesti Kirjanduse Selts, Tartus (postkast nr. 25).

Eesti Kirjanduse Selts.

Koguge Seltsile uusi liikmeid!

Koguge Seltsi kuukirjale tellijaid!

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel

ilmunud raamatuist on järgmised saadaval:

- Joh. Aavik: **Puudused unemas Eesti luules.** Hind 75 mk.
Fr. R. Kreutzwald: **Paar sammukest rändamise teed.**
III trükk. Hind 35 marka.
Fr. R. Kreutzwald: **Reinuvader-rebane.** Hind 85 mk.
Suve Jaan: **Luige Laos.** Hind 40 mk.
Friedrich Robert Fählmann. Kirjatööde kogu I. Hind 50 mk.
Jakob Pärn: **Oma tuba, oma luba.** Hind 50 mk.
Elisabet Aspe: **Ennosaare Ain.** Hind 100 mk.
Elisabet Aspe: **Kasuõde.** Hind 60 mk.
J. V. Janssen: **Kolm juttu: Maatargad, Uus variser, Voldemar ja Jüri.** Hind 50 marka.
Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** H. 40 mk.
Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses.
III trükk. Hind 40 marka.
Eino Leino: **Helkalanud.** Tõlkinud Aug. Anni.
Hind 60 marka.
Molière: **Ihnus.** Tõlk. R. Kask. Hind 120 mk.
Fr. Schiller: **Röövlid.** Näitemäng viies vaatuses. Tõlk.
J. Käerner. Hind 120 mk.
G. Flaubert: **Kolm lugu.** Tõlkinud A. Saareste.
Hind 75 marka.
J. Jõgever: **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 35 mk.
Balthasar Russov: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K.
Leetberg. I anne: hind 60 mk., II anne: hind 110 mk.
Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik.**
Hind 35 mk.
Matemaatika sõnastik. Kolmas täiendatud ja laiendatud
trükk. Hind 50 mk.
Palamuse kihelkond. Maadeteadusline, majandusline ja
ajalooline kirjeldus. Hind 25 mk.
Kristian Jaak Peterson. Laulud, päevaraamat ja kirjad.
Hind 150 mk.
K. Ramul: **Ihu ja hing.** Psühholoogilised loengud.
Hind 50 mk.
„Eesti Kirjanduse“ senistest aastakäikudest on veel
tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921) ja
XVI (1922). Hind à 200 marka aastakäik.

**Pealadu: Eesti Kirjanduse Seltsi
büroos, Tartus, Gildi tän. 8. Tel. 601.**